

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYÁNAK
FELOLVASÓ ÜLÉSÉBŐL

38. SZ.

38. SZ.

A HELLÉN KER. ARCHAEOLOGIAI
TEVÉKENYSÉG UJABB EREDMÉNYEI

KÜLÖNÖSEN LAMPAKIS GYÖRGY E MŰVE:

«Ἡ Μοῦνη Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευάς
Ἐν Ἀθήναις 1899.»

CSAPLÁR BENEDEK

R. TAGTÓL

Főolvasatott a Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Oszt. 1900. június 12-én tartott ülésén

BUDAPEST

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUD. ÉS IROD. OSZTÁLYA
1900.

Ára 1 korona 20 fillér.

A Szent-István-Társulat ügynökségénél (Szentkirályi-
utca 28. szám) megrendelhetők a következők:

FELOLVASÁSOK

a Szent-István-Társulat tud. és irodalmi osztályának üléseiből.
(8-r.)

1. sz. *Kandra Kabos*. Az ezeréves Károlyiak. (23 oldal) Buda-
pest, 1894. Ára --- 60 fill.
2. « *Dr. Giesswein Sándor*. Az urali nyelvek helyhatározói demon-
stratív elemei (29 old.) Budapest, 1894. Ára --- 80 fill.
3. « *Dr. Karácson Imre*. Két török diplomata Magyarországról a
XVIII. században. (29 old.) Budapest, 1894. Ára --- 50 fill.
4. « *Dedek Crescens Lajos*. Boncz könyve a vallás körüli felség-
jogról. (71 old.) Budapest, 1894. Ára --- 1 kor. 40 fill.
5. « *Dr. Kiss János*. Az értelmi ismeretek keletkezése. (28 old.)
Budapest, 1894. Ára --- 60 fill.
6. « *Hummer Nándor*. A kereszténység nyomai Magyarország mai
területén a honfoglalás előtt. (69 oldal) Budapest, 1894.
Ára --- 1 kor. 20 fill.
7. « *Dr. Czobor Béla*. A spalatói archaeologiai kongresszusról.
(33 old.) Ára --- 60 fill.
8. « *Dr. Mihályfi Ákos*. Emlékbeszéd Szvorényi Józsefről. (40 old.)
Ára --- 60 fill.
9. « *Dr. Kiss János*. A katolikusok III. nemzetközi tudományos
kongresszusáról. (22 old.) Ára --- 50 fill.
10. « *Dr. Székely István*. Monismus és dualismus a filozófiában.
(22 old.) Ára --- 30 fill.
11. « *Felsmann József*. A Kalocsai Codex. (60 old.) Budapest, 1895.
Ára --- 1 kor. 20 fill.
12. « *Dr. Surányi János*. Az állami tekintély erkölcsi alapja.
(22 old.) Budapest, 1895. Ára --- 50 fill.
13. « *Hummer Nándor*. A szláv kereszténység hazánk mai területén
a honfoglalás előtt (112 o.) Budapest, 1896. Ára 1 kor. 60 fill.
14. « *Bodnár Gáspár*. A katolikus népies irodalom műveléséről.
(16 old.) Budapest, 1895. Ára --- 40 fill.
15. « *Dr. Czobor Béla*. Giovanni Battista de Rossi emlékezete.
(80 old.) Budapest, 1896. Ára --- 1 kor. 60 fill.
16. « *Székrenyi Lajos*. Emlékbeszéd Szulik József fölött (30 old.)
Budapest, 1896. Ára --- 60 fill.
17. « *Dr. Margalits Ede*. Márk királyfi (Kraljevics Márkó.) (192 old.)
Budapest, 1896. Ára --- 2 kor. 40 fill.

A HELLÉN

KER. ARCHAEOLOGIAI TEVÉKENYSÉG

UJABB EREDMÉNYEI

KÜLÖNÖSEN LAMPAKIS GYÖRGY E MŰVE:

«Ἡ Μορὴ Δαρνίου μετὰ τὰς ἐπισκευὰς
Ἐν Ἀθήναις 1899.»

CSAPLÁR BENEDEK

R. TAGTÓL

Fölolvastatott a Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Oszt. 1900. június 12-én tartott ülésén.

BUDAPEST

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUD. ÉS IROD. OSZTÁLYA

1900.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT

Tudományos és Irodalmi Osztálya

imént, július derekán, elhunyt két jelesének:

LUBRICH ÁGOST ÉS MÓCSY ANTALNAK

a hazai ker. nevelés- és közoktatásügy

kiváló bajnokainak

a keresztény nemzeti művelődés javára

váltig buzgón folytatott sikeres munkásságuk

meleg elismerése jeléül,

még jeltelen sirjaikra,

e szerény őszi virágot

baráti kegyelettel

ülteti

régi igaz barátjok

Cs. B. G.

ELŐSZÓ.

Ismerve a ker. archaeológiának azt az örvendetes lendületét, melynek újabbi fényes tanuságát tünteté föl imént is, egyebek közt az e célra Rómában egybegyűlt szaktudósok II. congressusa, immár eléggé időszerűnek látszik ez érdeken figyelőbb pillantást vetnünk arra a kelettel határos talajra is, a melyen jóval utóbb gerjedezen ugyan föl ez az üdvös buzdulat, de megokolható késedelmét nemes serénykedéssel igyekszik pótolni, úgy, hogy már jogosultan igényelheti vívmányainak tekintetbe vételét, sőt örvendhet is már az illetékes méltatások nem kevés bizonyságainak.

Úgy hiszem, velős okok javallják ezeket is tudomásul vennünk s ama haladottabb nyugatíihoz viszonyítunk.

Minő eredménynyel folyt le a keresztény régiségtan művelőinek 1894-ben Spalatóban tanácskozott I-ső congressusa, arról érdekesen tudósított nyomban annak egyik buzgó tényezője, dr. Czobor Béla, a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának ugyanazon évi október 18-án tartott ülésében. A Rómában ez évi ápril hó vége felé tartott II. congressus immár az idő (jubiláris év) és hely (az ő ker. ereklékben s emlékekben dús örökváros) kedvezőbb körülményeinél fogva is hatványosabb sikerüként tűnhetett föl.

Hihetőleg fokozódni fog ez a lendület addig is, míg az itt megállapított terv szerint a III. congressus 1904-ben már Karthágóban fogja odább fűzni e világraszóló tudomány tevékenységét, hogy onnét majd a keleti ős nyomok felé hathatósabban irányítsa a tudományos érdeklődést.

A közviszonyok erős vajudását tekintve, remélhető, hogy addig is már jóval élénkebb megszívleltetést nyer az őskereszténységnek összetartóbb szolidaritásra intő szelleme, lehetőleg közeledvén a nagy válságok kényszerű sürgetése miatt is az évezred előtt sajnosan elkülönült keleti egyház a nyugati felé.

Hisz a naptári egyesítést már is közeli kilátásba helyezik a visszautasíthatlan forgalmi követelmények.

De ha tán még jóval huzamosabb idő késleltetné is az eddigi feszültség enyhítését: az «*in necessariis unitas*» elv készletőleg javallja, hogy az őskereszténység közös zsengei iránt már most is egyképen érdeklődjék minden keresztény hitű árnyalat.

Ennek megszívleltetését czélozza e szerény dolgozat is.

I.

A kik előtt nem ismeretlenek az őskeresztény műemlékek számos buvárainak, főleg pedig a római síralagok nagy kutatójának, *Giovanni de Rossi*-nak a nyugati ker. archaeologia földerítése tekintetében szerzett kiváló érdemei,¹ legalább valamelyes érdeklődést érezhetnek nálunk is ama szerényebb eredményű, de szintén nagy jelentőségű igyekvések iránt is, melyek újabban a nyugati e nemű nyomozások példájára, a keleti egyház hellasbeli területén, mintegy két évtized óta folytatva, már is számos, igen becses vívmányt tüntettek föl, olyannyira, hogy ezek legott nem kis mérvben keltették föl a ker. archaeologia jelesebb művelőinek figyelmét s köztük különösen az e téren kimagaslott *de Rossi*-ét is.²

Már közel egy évtizede annak, hogy e szép reményekre jogosító tudományos mozgalom megindultáról s addiglan elért sikereiről megkísérlettem volt némi ismertetést adni a Kath. Szemle V. kötetében ily cím alatt: «*Keresztény archaeologiai kutatások Hellasban, különösen Lampakis György ily irányzatú törekvései*».

¹ Még élénk emlékezetben lehet dr. *Czobor* Bélának róla a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya 1895. nov. 21-ki tiszteletos ülésén előadott emlékbeszéde, melyben a világhírű tudós szellemképét hű vonásokkal tüntette föl.

² L. erről odább a IV. fejezetben.

Biztos forrásul szolgált arra épen ennek a jeles tudósnak, mint ama mozgalom fötényezőjének akkoron megjelent becses műve, melynek fölirata ez:

«*Χριστιανική Ἀρχαιολογία τῆς Μονῆς Δαφνίου, μετὰ πολλῶν σχημάτων καὶ εἰκόνων ὑπὸ Γεωργίου Δαμπάκη Διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας. Ἐν Ἀθήναις. 1899.*» (A daphnioni monostor ker. régészeti ismertetése.)

Ennek nyomán mutattam be lényegesebb eredményeit annak a dicséretes törekvésnek, mely Athenében főleg e nemes buzgalmú férfiú sürgelmei folytán már odáig is nagybecsű leleteket tüntetett elő, de meg egyszersmind biztató reményt is keltett az iránt, hogy majdan a körülmények kedveztével még számos meglepő sikereivel fogja megörvendeztetni ennek a nagyfontosságú szaktudománynak kedvelőit.

E jó alapú remény az ottani kedvezőtlen, sőt mondhatni eléggé mostoha körülmények daczára sem hagyott cserben. Az őseiktől öröklött hellén lelkesültség, különösen az eszményies föladatok iránt, lehetőleg rajta volt, hogy czéltudatos vállalkozását az ádáz viszonyok közt se hagyja csökkenni.

Vallásos buzgalom és hazafiúi hő érdeklődés egyiránt készteté őket e törekvés fokozására.

Ily lelkes haladásuknak nyomós bizonyosságát láttatja már ugyanannak a fáradhatatlan úttörőnek az imént múlt év derekán megjelent újabb becses műve, melyet baráti szíves figyelme legott készségesen juttatott tudomásomra. Ezért nemcsak a gyöngéd szívesség viszonzása, hanem főleg a tárgy fontossága tekintetéből nyomós okok kelthettek újabb buzdulatot e becses közleménynek ismertetésére, annál is inkább, minthogy amaz előbbiről vallott nézeteimnek annyi jeles bizonyosságát lelhetém benne. De meg tán valamelyes hézagpótlásul is szolgálhat ez nálunk, hol, tudtomra, még a byzanti egyházi művészet behatóbb ismertetése meglehetősen hiányosnak látszik. Pedig némely lényeges történelmi érdekek is eléggé késztetnek erre.

Czíme szerint azonos tárgyúnak látszik ez a szerzőnek föntebb jelezett előbbi művével, de attól való különbözését legott első pillanatra sejteti az oda csatolt «*μετὰ τὰς ἐπισκευὰς*» kifejezés, mely azt jelenti, hogy ez ugyanazt a Daphniont

A közviszonyok erős vajudasát tekintve, remélhető, hogy addig is már jóval élénkebb megszívleltetést nyer az ős kereszténységnek összetartóbb szolidaritásra intő szelleme, lehetőleg közeledvén a nagy válságok kényszerű sürgetése miatt is az évezred előtt sajnosan elkülönült keleti egyház a nyugati felé.

Hisz a naptári egyesítést már is közeli kilátásba helyezik a visszautasíthatlan forgalmi követelmények.

De ha tán még jóval huzamosabb idő késleltetné is az eddigi feszültség enyhítését: az «*in necessariis unitas*» elv készítőleg javallja, hogy az őskereszténység közös zsongái iránt már most is egyképen érdeklődjék minden keresztény hitű árnyalat.

Ennek megszívleltetését czélozza e szerény dolgozat is.

I.

A kik előtt nem ismeretlenek az őskeresztény műemlékek számos buvárainak, főleg pedig a római síralagok nagy kutatójának, *Giovanni de Rossi*-nak a nyugati ker. archaeologia földérítése tekintetében szerzett kiváló érdemei,¹ legalább valamelyes érdeklődést érezhetnek nálunk is ama szerényebb eredményű, de szintén nagy jelentőségű igyekvések iránt is, melyek újabban a nyugati e nemű nyomozások példájára, a keleti egyház hellasbeli területén, mintegy két évtized óta folytatva, már is számos, igen becses vívmányt tüntettek föl, olyannyira, hogy ezek legott nem kis mérvben keltették föl a ker. archaeologia jelesebb művelőinek figyelmét s köztük különösen az e téren kimagaslott *de Rossi*-ét is.²

Már közel egy évtizede annak, hogy e szép reményekre jogosító tudományos mozgalom megindultáról s addiglan elért sikereiről megkísérlettem volt némi ismertetést adni a *Kath. Szemle* V. kötetében ily cím alatt: «*Keresztény archaeologiai kutatások Hellasban, különösen Lampakis György ily irányzatú törekvései*».

¹ Még élénk emlékezetben lehet dr. *Czobor* Bélának róla a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya 1895. nov. 21-ki ünnepélyes ülésén előadott emlékbeszéde, melyben a világhírű tudósna szellemképét hű vonásokkal tüntette föl.

² L. erről odább a IV. fejezetben.

Biztos forrásul szolgált arra épen ennek a jeles tudósna, mint ama mozgalom főtényezőjének akkoron megjelent becses műve, melynek fölrata ez:

«*Χριστιανική Ἀρχαιολογία τῆς Μονῆς Δαφνίου, μετὰ πολλῶν σχημάτων καὶ εἰκόνων ὑπὸ Γεωργίου Λαμπάκη Διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας. Ἐν Ἀθήναις. 1899.*» (A daphnioni monostor ker. régészeti ismertetése.)

Ennek nyomán mutattam be lényegesebb eredményeit annak a dicséretes törekvésnek, mely Athenében főleg e nemes buzgalmú férfiú sürgelmei folytán már odáig is nagybecsű leleteket tüntetett elő, de meg egyszersmind biztató reményt is keltett az iránt, hogy majdan a körülmények kedveztével még számos meglepő sikereivel fogja megörvendeztetni ennek a nagyfontosságú szaktudománynak kedvelőit.

E jó alapú remény az ottani kedvezőtlen, sőt mondhatni eléggé mostoha körülmények daczára sem hagyott cserben. Az őseiktől öröklött hellén lelkesültség, különösen az eszményies föladatok iránt, lehetőleg rajta volt, hogy czéltudatos vállalkozását az ádáz viszonyok közt se hagyja csökkenni.

Vallásos buzgalom és hazafiúi hő érdeklődés egyiránt készleté őket e törekvés fokozására.

Ily lelkes haladásuknak nyomós bizonyosságát láttatja már ugyanannak a fáradhatatlan úttörőnek az imént múlt év derekán megjelent újabb becses műve, melyet baráti szíves figyelme legott készségesen juttatott tudomásomra. Ezért nemcsak a gyöngéd szívesség viszonzása, hanem főleg a tárgy fontossága tekintetéből nyomós okok kelthettek újabb buzdulatot e becses közleménynek ismertetésére, annál is inkább, minthogy amaz előbbiről vallott nézeteimnek annyi jeles bizonyosságát lelhetém benne. De meg tán valamelyes hézagpótlásul is szolgálhat ez nálunk, hol, tudtomra, még a byzanti egyházi művészet behatóbb ismertetése meglehetősen hiányosnak látszik. Pedig némely lényeges történelmi érdekek is eléggé készletnek erre.

Czíme szerint azonos tárgynak látszik ez a szerzőnek főntebb jelezett előbbi művével, de attól való különbözését legott első pillanatra sejteti az oda csatolt «*μετὰ τὰς ἐπισκευὰς*» kifejezés, mely azt jelenti, hogy ez ugyanazt a Daphniont

immár a szerint tárgyalja, a hogyan az a restaurálás után szemlélhető.

Ugyanis az iménti évtized folytán oly jelentős haladást fejtett ki az Athenében csak kevésel ez előtt létesült ker. archaeologiai társulat, hogy egyéb dicséretes sikerei mellett, ennek a kiváló becsű emlékműnek megóvása s jövőre való biztosabb föntartása végett tetemes áldozatokra bírta rá a nemzetet.

Az e czélból szükségessé vált kitisztítás, tatarozás s némely lényegesb részben kellő restaurálás munkálatai pedig fölöttébb bajos küzdelembe s erőfeszítésbe kerültek, minthogy a több rendbeli baleseményekhez még némely visszás körülmények is járultak a nemes szándék kivitelének megakadályozására.

Mindezeknek elmondása szintén mulaszthatlanná vált abban a dolgozatban, a melynek föladata a jeles műemléknek immár lehetőleg végrehajtott kiigazítása után föltetszőbbé vált sajátos belalkatát tüzetesebben ismertetni.

Hisz a helyreállítási műveleteknek legalább főbb mozzanataikban vázolt előadása mintegy összekapcsoló láncolatot képez Lampakisnak a Daphnionról írt előbbi s ez újabbi műve között.

Mert miután abban elismert sikerrel tüntette föl e közel ezeréves emléknek addig kevésbbé méltatott jelentőségét, sőt a jövő kor kegyelele számára is méltán megóvandó művészi kincseinek nagy értékét, hogy emebben pragmatikus megvilágítással adhassa elő annak mintegy megújhodottá vált minőségét, legalább nagyjából el kellett mondania, hogy mennyiben s miképen sikerülhetett annak az ő eredeti mivoltához alkalmazott kijavíttatása.

Érdekes történeti részlete világlik ki ezekből az 1891—97-ig folyt kiigazítási igyekvésekből egyszersmind annak a ker. régészeti mozgalomnak is, melynek egyik legkiválóbb eredményét láttatja épen ez a restaurálási tevékenység.

Ilyképen L. ezúttal már jóformán megvalósultát mutathatja be annak, a mit előbb többnyire csak jámbor óhajjtással kíváncsként jelzett; meg részben igazoltatását is láttathatja annak, a mit előbb intensiv vizsgálódás után is még inkább csak sejteltetett, némi részben pedig kiigazítását adhatja

annak, a mit az oly rútul elszennyesedett régiségekből csak tévesen hüvelygezgethetett ki.¹

Ismerve a byzanti birodalom válságos történeteit, elképzelhető, mennyi ádáz viszontagság érhetette e szentélyt is közel 1000 éves fönnállása óta. Mennyi pusztító időjárás, elemi csapás és ellenséges támadás rongálhatta azt, sőt néha még a jámbor ügyetlenség kontár javítása is károsítá.²

Történeti adatok szerint a keresztes hadjáratok idején nyugati szerzetesek (francia ciszterciek) is voltak egy ideig a Daphnion birtokában. Erre nemcsak némely az idétti latin föliratok tanúsága emlékeztet, hanem az akkoriban a templom előréséhez illesztett toldalék-építmények is, melyek az eredeti alkotás alakját némi részben el is változtatták.³

Az azután következő viharos időszakok folytán pedig leginkább az elhanyagoltatás következtében érte azt tetemes károsodás. Az elemi rombolások, átnedvesedés és sok szennynek rátapadása, meg időnként tán több ízben is holmi tatarozás fejében tett tapasztások, mázolások, sőt barbárul kezelt foltozások torzították, különösen pedig a hadi villongásokkor sajnosan profanáltatván, a benne folyt gyakori tüzelés miatt füstretegekkel is elborítottak a legbecsesebb diszítményei, úgy-mint a kiváló becsű mozaik-képek.

Történt ez különösen a török inváziók idejében, de még e században is.

Ekkép vajmi sokféle phasion ment át e tisztes műemlék az iménti restaurálásig, mely így valóban nem könnyű szerrel igtathatta ezt vissza sajátképeni mivoltába.

Ha tehát Lampakis még az előbbi elhanyagoltatás gyászos állapotában⁴ is szint oly éles megfigyeléssel, a mily buzgó érdeklődéssel tanulmányozta ezt, úgy, hogy oly részvétet keltő értelmezését adhatta annak, a melynek következtében számos szakavatott is megszívlelte a műemlék kiváló

¹ L. Ἡ Μονὴ Δαφνίου 11. 1.

² U. o.

³ Erről odább lesz szó.

⁴ Erről odább a IV. fejezetben jelentős tanúságot említünk egy szakavatott tudósnak a szerzőhöz intézett leveléből.

becsét,¹ úgy ez eléggé fölhívó buzdítás lehetett magában is annak immár teljesebb értéke szerinti föltüntetésére.

Méltán jelezheti így ezt az újabbi művét a róla írt előbbi monographiája kiegészítésének.

Nyomósan rábizonyít az imént érintettek az is, hogy L. ez újabbi művének tüzetesb tárgyalása kezdő fejezetét (már úgymint amaz előbbi művére vonatkozó 28 oldalnyi előzmények után) e fölirattal jelzi: «*A daphnioni monostor* az 1891—97-iki helyreállítás után». Különösen pedig ennek első szakasza címéül ezt tüzi oda: «*Kiegészítő tanulmányok az ugyanerről 1889-ben kiadott előbbi dolgozathoz*». S valamint ebben, úgy aztán e fejezetnek még öt szakaszában külön részletek szerint említi föl e műemlék restaurálásának lényegesebb mozzanatait. Nem terjeszkedik ki ezek körülményes tárgyalására. Hisz főleg honosainak szolván a görögül írt mű, azok előtt amúgy is eléggé ismereteseznek véli az annak idején már részint a lapokban, részint füzetes közleményekben kiadott ez ügybeli tárgyalásokat, a mint az kitetszik a helyenkénti hivatkozásokból és e munkája végén közlött számos iratainak lajstromából is. Így elégnek véli azoknak csupán csak egyszerű vázlatát adni.

Távolabbi olvasók számára is elégségesnek tartá azokat csakis főbb vonásaikban tudatni. Kiválóbb érdekűnek hitte ezúttal inkább azokra ömlesztetni bővebb megvilágítást, a mikről tudomása szerint a szakkedvelő elmék behatóbban kívántak értesülni. S habár e tudós kíváncsiságnak nem felelhetett is meg oly mérvben, mint azok némelyike óhajtandónak jelezte, t. i. költséges kiállítású illustratiókkal, de legalább graphikus leírással, mintegy ecsetelve pótolta e kényszerült mulasztást.

Így is valóban sok érdekes tanulság derül elénk ebből az aránylag szerény terjedelmű (az előzményt leszámítva, sajátlag csak 100 oldalnyi) műből, egyebek közt arról a szélesbedő tevékenységről is, melyet e közlemény elején jelzünk. Ezért kétségkívül emelkedő részvéttel fogják ezt üdvözölni mindazok, a kik már amaz előbbi szintazon irányzatú művét is oly meleg elismeréssel fogadták, a mint azt alapos oknál fogva

¹ Ezekről az utolsó fejezetben.

külön is fölemlíti e könyv előzményeiben. S ezekről odább mi is érdemleg kívánunk emlékezni.

Megelégedéssel, sőt a kivívott siker érzetével, örvendő tapasztalhatta azokból L., hogy tekintélyes szakavatottak messze földről is, mily hön méltatták azt a még inkább csak zsege mutatványként napfényre bocsátott művét, szívesen elismervén róla, hogy benne huzamosan kitartó tanulmányozásának gyümölcsét nyújtotta át az érdeklődő elméknek s hogy Daphnionnak topographiai, nomenclaturai, történeti s architecturái helyes ismertetését adván, igen jó fölfogást szerzett Hellas eme szépséggel dús és jeles régi műemlékéről nemcsak általán, hanem részletekben is, nevezetesen annak belső berendezéséről.¹

Valódi hivatottságú ügyszeretetét igazolja az, hogy az oly sok oldalról jött megtisztelő elismerésekből még is leginkább azt igyekezett megszívlelni, a miből üdvös figyelmeztetést olvashatott ki azokra nézve, a mik még kívánatosak ama monographiájának teljesítésére s helyenkint szükséges kiigazítására.

Találkozott ugyanis a közzétett vagy vele csak bizalmas levelezes útján közlött recenziókban néhutt azoknak jelzése is, a mik tőle bizvást várhatók a jövőben, de a miknek teljesíthetését csakis az áldozatos helyreállítás föltételezi.

Így ezek a számos javallások is alkalmasint jelentősen hozzájárulhattak a kívánatos restaurálásnak fogantatba vételéhez.

S a mint ez kevés idő múlva megindított, úgy mind kedvezőbb alkalma nyílt Lampakisnak a kiegészítő tanulmányokra épen abban a részben, a melyben a kellőbb megvilágosítás kívántatott, t. i. a már előbb is nagybecsűekként jelezett mozaikokra nézve.

Ezért Lampakis ama monographiájának teljesítése végett ez újabbi művében leginkább a daphnioni templom belsejének s főleg a benne levő keresztény művészeti régiségeknek, nevezetesen a mozaik-képeknek összerűbb fölfogás szerinti ismertetését tűzte ki lényeges föladatául, úgy, a mint azok már a restaurálási munkálatok után fölismerhetőbbekké lettek.

S minthogy kiváltképen e nevezetes mozaikok kiderí-

¹ L. ezekről a IV. fejezetben.

tése érdekében is szükségeltetett a restaurálás, épen ezekre nézve kellett ennek a működésnek viszontagságos folyamatát elmondani. És vajjon ki tehetette ezt illetékesebben, mint épen ő, ki az egész ügymenetnek nemcsak gondos megfigyelője, hanem annak tevékeny részese is vala. Mert ha nem mondja is, a tényadatok vallják, hogy sajátképen ő volt az eszmének már kezdetleg is fölgerjesztője, szorgalmazója, az ügy végrehajtásának főmozgatója s mintegy éltető lelke. Ő volt, ki előbb a létrejövesztette ker. archaeologiai társulatra s aztán ez által a kormányra is nem kevésbé gyakorolhatta hatását, hogy oly csüggedetlen áldozatkészségre bírja.

Kétségkívül nem csekély nehézségekbe került ez, a mit szintén ő érezhetett leginkább.

Hisz már csak annak elfogadható bebizonyítása is eléggé bajos lehetett kezdeményképen, hogy azt az úgyszólva dísztelen romnak tekintett roskatag byzanti emlékművet valóban érdemesnek ismerje el a további föntartásra s e végetti (tatarozásra, sőt teljesebb helyreállításra is az a nemzedék, mely mindeddig többnyire abba a hiedelembe rögzött bele, mert hisz az európai tudományosság érdeklődései által is folyton arra volt utalva,) hogy csak is az antik pogánykorból való múmaradványai tekinthetők oly különös becsűeknek, melyek, minthogy a tudományos világ figyelmét oly élénken foglalkoztatják s vonják maguk felé, leginkább érdemlik a nemzet gondozó kegyeletét.

Hogy e régóta megkérgesült vélekedést valahára még is olyképen sikerült enyhíteni, mint a hogy ennek tanúsága különösen e restaurálási ügy historicumából látható, azt leginkább az Athenében buzgó tevékenységű ker. arch. társulatnak jeles vívmányául tudhatni be, melynek pedig kiváltképen éltető lelke épen e mű szerzője.

Élénken emlékezve a tíz év előtt megjelent e tárgyú műve tartalmára, valamint az azóta közzétett számos ily czélzatú közleményeire, figyelmes egybevetéssel bizton véljük következtethetni, hogy, habár szerényen inkább másokra hárítja a kivívott siker érdemét,¹ főbb részében mégis kiváltképen az ő

¹ L. e. műve 2. l.

fáradhatlan szorgalmazásának eredménye az az áldozatos részvét, mely a daphnioni templom restaurálását eszközölte, még pedig oly terhes viszontagságok között, mint a minők ez évtized folytán Hellast érték.

Kelljen-e említeni az 1894-iki ápril havi földrengés iszonyait, a krétai ügy miatti forrongást s háborúi katasztrófát? De még több más baj is eléggé sujtó hatással nehezítette a nemes szándék valóra váltását.

Mind ennek szabatos vonásokkal átlebbentett érintése valóban lényeges járulékaul tekinthető a fölkarolt thémának s nem kevésben fokozhatja a tüzetesen tárgyalandó emlékmű becsének éreztetését is, kiváltképen pedig annak a sajnos incidensnek fölemlítése, hogy mily kárvallás érte még különösebben a kegyeletes buzgalomnak restaurálási igyekvését is.

Ugyanis annak a közhiedelemnek hódolva, hogy a mozaik művek készítésében s így azok kiigazításában is leginkább a velencei mestereket illeti az elsőbbség, *Novo Ferencz* velencei mozaik-készítő mestert bízta meg a kormány a daphnioni templom e nemű ékítményeinek kiigazításával. Hozzá segédül egy szintén Velenczében tanult hellén ifjú művészt is alkalmazott.

De mily balul ütött ki ez az első kijavítási kísérlet, látható abból az eléggé kiméletes leírásból, mely az elkontárolt munka képtelen eredményét specificálja. (L. 12—14. lapon.)

Annyi rosszalás érte e destruáló restaurálást több oldalról, hogy az ügy intézői okvetlenül szükségesnek látták a ferdtő munkálat kiigazítását valamely hivatásosabb művész által eszközöltetni.

Tudnivaló ugyanis, hogy e nevezetes byzanti emlékmű iránt különösen Lampakisnak 1889-ben közzétett monographiája mindegyre élénkebben buzdította föl nemcsak honosai érdeklődését, hanem számos külföldi tudós archaeolog figyelmét is, kik egyébként is elég sűrűen fordulnak meg Athenében leginkább az antik művészeti régiségek végett. Így ezek közül is többen ennek a Daphnionnak behatóbb megvizsgálása folytán eléggé megokolt ítéllettel mondták ki az elhibázott kiigazítás kárhoztatását, nyíltan vallván, hogy ez még az egykori barbár rombolásoknál is többet rontott abban.

Mindez arra bírta az ügy buzgó intézőit, hogy nem riadtak vissza attól a kényszerűségtől sem, mely annak czél-szerűbb kiigazítása végett ismét tetemes áldozatok megajánlását követelte.

Ezt tehát ekkor egy valódibb szakértőre, t. i. a *Troump* Jenő nevű francia tudós építő-művészre bízta, a ki aztán a szigorúbb bírálatnak is megfelelő módon hajtotta végre a lehetségesebb kiigazításokat. S e sikeres munkálatáról aztán szakavatottságát bizonyító irodalmi dolgozattal nyilvánosan is beszámolt ily czimű kiadványában: «*Quelques vieilles Eglises Byzantines de la Grèce moderne par Eug. Troump. Marseille. Eglise de Daphni a Athènes, Travaux et Restaurations*».

E valódibb helyreállítás megtörténte után már több rendbeli okok csakugyan nyomósabban is készíthették Lampakist arra, hogy azt a tíz évvel előbb kiadott monographiáját nemcsak teljesebbé egészítse ki, hanem némely részeiben ki is igazítsa, a mennyiben t. i. immár a kellő kitisztítás következtében világosabban fölismerhetőkké lettek azok a képek is, a melyek alakjai előbb az elborító füst- és szennyréteg miatt vagy épen nem, vagy csak kétesen sejtve valának fölismerhetők. Sőt olyanok is tűntek elő, melyeket egykoron barbár kezek bemázoltak, vagy oktalán építési munkálatok be is falaztak volt.

Igy valóban nem csodálható, hogy Lampakist némely előbbi sejtelmézései tévedésbe is ejtették abban az 1889-iki közleményében.

Az ilyeneknek immár most mentül előbbi kiigazítására hathatósan sarkalta őt buzgó ügyszeretete s tudományos lelkiismeretessége. Jóformán módjában is állott ez neki, a midőn folyton éber figyelemmel kísérve a restaurálási munkálat mozzanatait, ezek folytában elég alkalmat lelt megközelíthetni az előbb szinte hozzáférhetlen magaslatban levő képeket is.

De meg e közben egyéb, alig reményelhetett leletek is tünedeztek elő, melyekre maguk a balesemények is nyújtottak alkalmat.

Különösen az 1894. április hóban közbejött földrengés okozta sérelmeknek kijavítása végett szükségessé vált körülasatások folytán előkerültek némely hajdankori rommarad-

ványok s ezekből kétségtelen bizonytságot nyerhetett egy ott már sokkal régebben létezett régi keresztény templomról is. (L. 7. lap.)

Nyomós tanuságul szolgált ez annak a hagyományos véleménynek megállapításához, mely szerint azon a helyen, a melyen át Athenéből Eleusisba, az úgynevezett szent út (ἱερὰ ὁδός) vezet vala, már ősrégi idők óta folyton létezett a helléneknek olyatén kegyelethelyük,¹ templomuk, hova időnkint vallási szertartással vonultak ki ünnepélyes meneteik. Régenten ugyan még pogány cultussal, aztán pedig jóval később alkalmasint már keresztény áhitattal is zárandokoltak oda.

De az imént jelzett nagy jelentőségű leleten kívül, különösen a belső restaurálás következtében, Lampakis még egyéb igen érdekes fölfedezéshez is jutott.

Igy nevezetesen a maig fönnálló templomnak és monostornak keletkezését illetőleg is sikerült neki némely nyomósbitó bizonyítékot nyerhetni arra nézve, a mit az előbbi monographiájában még inkább csak a byzanti építésmód szabására támaszkodva, csupán elméleti összevetéssel s művészettörténeti következtetéssel vélt bizton állíthatni, t. i. hogy ezek szerint e műemlék alkotása, valamint a benne lévő számos mozaikképek is csak a 900—1000. közti időközben készülhettek.

Minthogy azonban még e véleményének nyilvánítása után is szólaltak föl olyatén nézetek, még pedig műértő igénynyel, hogy ez a VII. vagy VIII. sőt VI. századra is tehető, egyelőre csak is az ily állítások elejtése végett említ föl egy pár czáfoló érvet abban a szakaszban, melyet e fölirattal czímez: «A templom építésének és a benne levő mozaikképek létesítésének ideje». («Χρόνος ὁρύσεως τοῦ Ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ψηφιδωτημάτων.») De odább e műve második részében több rendbeli alapos érvekkel meghatározottabban is rámutat arra az időszakra, melyben mind eme művek létrejötteinek idejét megállapíthatónak tartja. Ezek fölemlítését mi is odábbra

¹ Említve volt ez már Lampakis előbbi monographiája ismertetésében. L. «Kath. Szemle» V. k. 833. l.

halasztva, előzetesen csak ama czáfoló bizonyítékait érintjük, melyek szerint lehetetlennek mondja, hogy a VII. vagy VIII. században, de még kevésbé elfogadhatónak véli azt, hogy a VI. században épülhetett volna ez a jeles emlékmű.

Ugyanis a) a restaurálás után a mozaikképek biztosabb meghatározása következtében tűnt elő egyebek közt fölismerhetőbben szent Gergelynek, az agrigentumi püspöknek alakját ábrázoló kép is. Minthogy pedig e szentnek elhunytá 685-ben történt, tehát 16 évvel a VIII. század kezdete előtt, így ez az érzékelhető bizonyosság meghiúsítja ama véleményeket s még inkább tarthatatlannak vallja az, hogy a történelmi tanúságok szerint 842-ig tartott az a szenvedélyes rajongás, mely a vallásos képeknek a templomokban való alkalmazása s azok tisztelése ellen időnként oly bösz kegyetlenséggel háborgott volt. Ennélfogva alig tehető föl, hogy megtörténhetett volna akkoriban a vallási képeknek az a dús készletű alkalmazása, mint a hogy ezt a daphnioni templomban láthatni.

Ilyesmí már csak jóval utóbb, akkor nyerhetett némi lendületet, a midőn a képrombolók elleni küzdelem teljes diadalra juthatott, úgy, hogy már nem is igen lehetett tartani afféle dúlásoknak ismétlődésétől, mint a minők 842-ig időnként vak dühhel háborgtak.

Egyelőre csupán e pár érvet érinti röviden e műemlék keletkeztenek korára vonatkozólag. S e szakasszal egyszerűsmind be is végzi azt a rövidre szabott első fejezetet, a melyben a restaurálás munkálatainak folyamát és viszontagságait csupán a főbb mozzanatok érintésével jelezte tíz oldalon, olyképen, hogy az abban részes tényezők érdemeit szívesen méltatja ugyan s a téves intézkedések miatt történt hibákat csak enyhén érinti tömörített előadásában, de a melyből minél kevésbé tűnjék elő az az érdem, mely őt valóban megilleti.

Hisz ez amúgy is köztudomású honfitársai között, sőt számos műveiből már a távoli érdeklődők előtt is, a mint ezt többrendbeli méltató ismertetésekben méltó dicséreteikkel vallják.¹

¹ L. odább a IV. fejezetben.

II.

A mű második részében már legott a mozaik-képek tárgyalásához fog. Ennek első szakasza szabatos jellemzéssel néhány sorban eléggé szomorú képét adja annak a sajnos állapotnak, a melyben e becses művészeti emlékek valának, a hogy ezt már föntebb jeleztük, a meghatározhatlan idő ótai huzamos elhanyagoltatás következtében egész a restaurálásig.

Ez után nyomban szól a helyreállítási törekvésekről s részletezve sorolja föl azokat a hibákat, a melyeket az első kísérlettel megbízott *Novo* Ferencz baleredményű munkálata szült. Eléggé éreztetik azok, hogy mennyire szükségessé lett a helytelen helyreállításnak újabb költségekkel járt, de már okszerűbb kiigazítása. Föltetsző tanuságát láthatni azok előadásából annak az előrelátó gondoskodásnak is, melynél fogva Lampakis e műalakítmányoknak a restaurálás előtti állapotát fényképek által igyekezett emlékül föntartani. Mert ezekből vala aztán kellően kimutatható, hogy mennyiben kontárolta el a hivatástalan művész a jóhiszemmel rábízott helyreállítást.

Ugyanis, nemcsak hogy megtévesztő hibákat követett el a néhány megrongált föliratok kijavításában egyes betűk fölcserélésével, hanem még a mozaik-képek elhelyezését is megzavarta, az előbbi helyzetükből máshová illesztvén azokat, úgy, hogy e helycserélés az eredeti fogalmazástól elütőleg, összhangzathiányt idézett elő.¹

Itt e sajnos tévedést fölemlítve, nem mulaszthatja el annak jelzését sem, hogy mennyire elkerülhető vala mindez, ha foganatosított volna az, a mit ő annak idején előnyösként javalt, t. i. hogy a velencei *Novo* Ferencz helyett inkább a Palermóban lakó és a sicilliai iskola rendszere szerint dolgozó *Bonanno* testvérekre bizassék a helyreállítás föladata. Rámutat ama nehézségekre is, melyek a téves kísérlet után még tetemesebben megsúlyosbították a kívánatos helyreállítás

¹ L. 12—14. lap.

végrehajtását,¹ valamint a kiigazítás költségeit is jelentősen szaporították.

Tényleg kitetszik a csak futólag érintett előzményekből is, de leginkább a restaurálási viszontagságok rövid jelzéséből, hogy a behatóbb értelmezések nyomán mennyire megszívelte a hellén nemzet ennek a kegyeleti műemléknek becsértékét. Egyébünne pedig az is bőven kiviláglik, hogy már a külföldi műértőkben is minő érdeklődést keltett annak művészeti s régiségi jelentősége. Ennek tanúságairól odább lesz érdemleges említés.

A mozaik-képek különleges ismertetése előtt átlag összefoglaltan méltatja azok műbecsét s nyomós kifejezéssel határozottan állítja, hogy «ezek legjelesbjei azoknak a mozaikműveknek, melyeket a művészet története e nemből ama korból fölmutathat». E nyilatkozatát az oly komolyan s legbensőbb érdeklődéssel tanulmányozó szakférfiúnak méltán megszívelve, megokoltnak vélhetjük, hogy ide jegyezzük ily fölfogásának részletezőbb kifejezését. Ugyanis azok jelessége szerinte: az alakítás, a színezés, az árnyaló vonások, az összeillesztés és berendezés harmoniája, a testalkatok kifejező állása, a különféle hajlások alkalmazása s a redőzetek finomsága, mely alól világosan átlátszanak a tagok mozgólatai. Mindezeket a műfogásokat — úgy mond — oly előnyösen tették tanulmányuk tárgyává e művek készítői, a mennyiben csak lehető vala ez ama kor művészetében.²

¹ L. 14. l. Itt csak egyszerűen jelzi, hogy e javaslata már 1884-ben megjelent a «Ἐβδομάς»-ban, de a könyv végén felsorolt művei lajstromában látható, hogy ezt a vallás- és közoktatási miniszteriumhoz intézett emlékiratban terjesztette föl.

² A szakavatottak tudván, hogy ez arra vonatkozik, a mi e mű leglényegesebb tartalmát s mondhatni magvát képezi, jó néven veszik talán Lampakis e nyomós ítéletének saját szavaival is szólaltatását:

«Πρὶν ἢ δὲ εἰς τὴν καθ' ἑκάστον περιγραφὴν τῶν Ψηφοθετημάτων τούτων προβῶμεν, γενικῶς ὑπὸ καλλιτεχνικῇ ἐποψίᾳ παρατηροῦμεν ταῦτα· ὅτι τὰ ψηφοθετήματα τῆς Μονῆς Δαφνίου εἰσι τὰ ἄριστα τῶν ψηφοθετημάτων, ἅτινα δύναται νὰ δείξῃ ἡμῖν ἡ ἱστορία τῆς τέχνης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Τὸ σχέδιον, αἱ γραμμαὶ, ἡ ἁρμονία τῶν συν-

Így azokra a névszerint ismeretlen régi művészekre nem csekély dicséret háramlik e méltatás által. Szép elogiumát azonban még sem fokozhatja föltétlen magasztalásig. Kénytelen bevallani egynémely kifogásait is; de helyes megokolással mérsekli azokat, nyomban azt tevén hozzá, hogy a fölhozott jeles előnyökkel szemben éles ellentétet képez az a kirívó szabálytalanság, mely a földetlen tagok alakításában látható.

Ennek okául azt hozza föl, hogy a byzanti hagiographok (szentek alakjait ábrázolók) vallásos kegyeletből tartózkodtak attól, hogy különösen a szentek élettelen alakjainak élethűen előállítása végett az eleven testek utánzását láttassák ábrázolásaikon. Az ily érzékies alakítástól óvta őket mélyebb vallásos érzületök. Úgy hitték, hogy a szent alakoknak ily nagyon is természet-utánzó alakítása által lealacsonyítást követnének el azokon.¹

θέσεων, ἢ στάσις τῶν σωμάτων, ἢ διάθεσις τῶν ποικίλων πτυχολογιῶν, ὡς, λαμπρῶς καταφαίνονται αἱ κινήσεις τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, ταῦτα πάντα εἰσι μεμελετημένα, ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ μελετηθῶσι διὰ τῶν καλλιτεχνικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.» (L. 14. l.)

¹ . . . «τοῦτο δὲ προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἁγιογράφοι ὄχι μόνον δὲν ἐσπούδαζον τὰ γυμνὰ σώματα ἐκ τοῦ φυσικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἀπέφευγον, ὅπως λαμβάνωσιν ὡς ὑπόδειγμα θνητοῦ ἀνθρώπου τὸ γυμνὸν σῶμα καὶ διὰ τῆς σπουδῆς τούτου ἀν-ἀγωνται εἰς παράστασιν τοῦ παναχράντου σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ. Τοῦτο ἐθεωρεῖτο οἷον εἰ ἀσέβεια· ἦτο τόλμημα, ὅπερ δὲν ἔπραττον ἀνευ θρησκευτικοῦ φόβου, ὅτι οὕτως ἐκ τοῦ φυσικοῦ τὰ σώματα σπουδάζοντες, ὑποβιβάζουσι τὸ ἄχραντον τῆς θείας Μεγαλειότητος. Ἐντεῦθεν μεγίστη ἡ διαφορὰ ἐν τοῖς βυζαντινοῖς ἐν γένει ἔργοις, ὡς καὶ ἐν τοῖς ψηφοθετήμασι τούτοις, μεταξὺ τῶν ἐνδεδυμένων σωμάτων καὶ τῶν γυμνῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνεξήγητος αὕτη διαφορὰ ἐν τοῖς ψηφοθετήμασι τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου μεταξὺ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τοῦ ὑπὸ τὸν Σταυρὸν ἱσταμένου Ἰωάννου καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ κρεμαμένου ἐντελῶς ἀσχεδιάστου καὶ ἀκανονίστου σώματος τοῦ Κυρίου, μεταξὺ τῶν Ἀγγέλων τῆς βαπτίσεως καὶ τοῦ γυμνοῦ ἐν τῇ Ἰορδάνῃ σώματος τοῦ Κυρίου. Αὗται εἰσιν ἐπομένως εὐσεβεῖς οὕτως εἶπειν τῶν Βυζαντινῶν ἁγιογράφων ἁλλείψεις, προσερχόμεναι ἐκ βαθυτάτου θρησκευτικοῦ συναισθήματος.» (l. 15. lapon.)

De visszatekintve az előbbi századokban kitört képdúlások gyászos eseményeire, még azt is hozzágondolhatjuk, a mit az ikonolatria mérsékeltebb ellenzői okul vetettek föl, hogy a művészetnek olykor szabadabb fölfogású alakításai profanálják inkább a szent eszméket s alkalmat nyújtanak a nem keresztények, különösen a zsidók és mohamedánok olyatén vádjaira, hogy a képtisztelet visszaejtje a keresztény helléneket a hajdani pogány cultusba.

Érdemesnek véltem a szerzőnek e nézeteit a byzanti alakító művészetről és különösen a daphnioni mozaik-képek műbecséről e szakaszban nyomósan kifejezett ítéletét figyelőbben szemügyre venni. Mert ebből látható, mily szempontból s minő fölfogással méltatja odább külön-külön jellemzéseiben ama nagyszámú mozaik-képeket, melyek ismertetése derekát képezi e művének.

Mily huzamos fáradságot fordított ezeknek a már eleve nagybecsűekként megbámult műveknek alapos méltatás végetti tanulmányozására, kitetszik azongondos egybevetéseiből, melyeknek tanúságát láthatni nemcsak ez utóbbi művében, hanem több már előbbi keltű dolgozataiban is.

Hisz kiváltképen ezek nagy értékének bizonyításával sikerülhetett leginkább érvelhetni a Daphnion restaurálásának szükségét.

S anynyival bizvástabban hangsúlyozhatja most már azoknak művészeti becsét is, mennyivel inkább meggyőződhetett erről az utóbbi évtized folytán mind mélyebben beható, s egy-szersmind messzebbre is kiszélesedő vizsgálódásai által. Hozzájárult pedig nem kevésben ehhez a többrendbeli illetékes szak-tudósok egyező véleménye, kiknek némelyike már az előbbi monographiájában róluk szóló ismertetésből is jóformán kiészlette ezeknek magas értékét.

Mielőtt egyenként külön mutatná be a mozaik-képeket, a II. rész 4. szakaszában előzetes tájékozással felsorolja azok leg-kitünőbbjeit, a melyekben szerinte az imént említett művészeti előnyök leginkább érvényesítvők.

Ezért természetesen azoknak juttatja leginkább a kitünő-seget, a melyek csoportosabb jeleneteket láttatnak, úgy, hogy

a jelentős mozzanatok mintegy drámai jelenetet képezvén, a művészeti fölfogásnak alkalmat engedtek a többrendbeli alakok-nak némileg cselekvésszerű, szólóbb kifejezést adhatni.

Ilyen csoportos jelenetet ábrázoló mozaik-kép számszerint 18 maradt fenn a daphnioni templomban. Közülök kiválóbbak: 1. a boldogságos Szűz üdvözlötése; 2. az Üdvözítő szüle-tése; 3. kereszteltetése; 4. keresztre feszítettetése; 5. az alvilágba leszállása; 6. a boldogságos Szűzanya elhunyt.

Mily hatásosan érvényesülhettek különösen ezeknek elő-állításában a föntebb jelzett művészeti előnyök, elgondolható némileg abból is, hogy oly népes jeleneteket tüntetnek elő, melyek különféle korú s állapotú alakzataiban a változatosság és harmonikus összeillesztés nem csekély műgondot éreztet, lévén köztük olyanok, melyek 6—18 alakot láttatnak, úgy, hogy a 18 csoportos jelenet összesen 141 alakot szemléltet ugyan-annyi jellemző kifejezéssel és megfelelő helyzetetésben. S ez nem keveset mondó akkor, midőn mozaik-képekről van szó.

De meg az egyes alakokat tartalmazók közül is előre kiemel némelyeket, mint különösen megfigyelésre méltókat, ú. m.: a vértanúk közül Sergiost és Bacchost, Akindynost, Probest és Andronikost sat., szintűgy a próféták közül, már úgy, mint művé-szeti kivitel tekintetében igen figyelemre méltókul jelezi Joëlt, Zakariást, Ezekielt és az öreges alakú Sophoniaszt, az üdeképű s bátor kifejezésű Dánielt, kinek ifjúdad, szép alakját körvona-lozottan rajzolva, be is mutatja odább a 77. lapon.

Elmondja ezennel, miben véli rejleni e képek kiváló hatá-sának művészeti titkát, t. i. az elrendezésnek és színezésnek igen jól eltalált harmoniájában, úgy, hogy az oly sokféle minő-ségű, korú s állapotú alakzatok, még az ellentétesek is, oly-kép vannak elhelyezve, hogy a szemlélőnek összhangzatosan kellemes látványt tüntetnek eléje s oly hatást keltnék benne, mint a különböző hangok vegyülete helyes összhangzásba olvadva gyakorol lelkünkre, a hallás útján. Így éreztetik ezt itt mindazok a mozaikok, melyeken csoportos jelenetek lát-hatók, leginkább pedig a Szűzanya templomba menete, a Judás árulása, a pálmaágakkal üdvözlés, az alvilágba leszállás, Tamás vallomása sat.

Ily fokozott hangulattal szólván ama képek művészeti hatásáról, nem hagyhatja említés nélkül azt sem, a mit elmondania nagyon jól eshetik az édes szülőföld iránti hő szeretetének, t. i. hogy e díszművek anyaga kétségkívül a közel levő Poikilos-hegynék sokszínű kőzeteiből és a Skaramanka nevezetű tengerpart színes kavicsaiból került ki, melyeknek igen különböző színezetű nagy mennyiségét sokszor gyönyörködve bámulta már előbb is, meg legutóbb még 1898. október havában is ismételtén időzvéen ott naphosszant, dús gyűjteményt szedett össze egybevetési bizonyíték végett, olyatén színes kővecsekből, mint a minők a daphnioni mozaik-képek készítésére fölhasználtattak.

Kitetszik ebből is, mennyire kiterjeszté figyelmét minden körülményre.

Szint ily gondos egybevetésére mutat sog egyéb közt még az a néhány megjegyzés, melyet előleges tájékozással ebbe az átlagosan méltató fejezetbe befoglalt, és pedig 1. hogy az újszövetségi számos alak közt a bold. Szűzanyáén kívül nem látható más női alak; 2. hogy az ószövetségi alakok közt a legrégebb korbéliak Mózes és Aron, a legkésőbb korbéliak pedig Zakariás és fia ker. János, az Üdvözítő hírnöke; 3. hogy az újszövetségi szentek közül legkorábbi időszakbeli szent István első vértanú, a legutóbbi korbéli Gregorios Agragantinos (agrigentumi szent Gergely¹); 4. hogy az Üdvözítő alakja mindenütt, még mint a jászolban fekvő kisedé is, úgy van ábrázolva, hogy fejét arany körív díszíti, ennek mögötte pedig a + látható; 5. hogy mindazon Krisztus-fejek közt, melyek a templomban láthatók, legkitünőbb az Úr színeváltozását ábrázoló képen levő; 6. hogy a bold. Szűz alakját mindenütt sötétkék színű felső öltöny fedí, a diakonusok pedig, szent Chrysostomos megállapításá szerint, talpig érő fehér öltönyben vannak jelenítve, finom orariumokkal, melyek mintegy angyali szárnyakat jeleznek.

A mozaik-képeknek ily átlagosan adott előismerete után már a 18. lapon átmegy azok különleges leírására, melyet

¹ Róla már föntebb említve van a 16. oldalon, hogy 685-ben hunyt el.

azonban csakis rövidre szabott rajzvázlatként kíván vettetni, mert megjegyzendő — úgymond — hogy akár teljes kötetet is írhatna egyes ottani jelentős mozaik-képekről, ha úgy minden tekintetben apróra részletező különös tárgyalás alá akarná venni úgy történeti, mint művészeti tekintetben, összevetve egyszersmind mindegyiket azokkal a rokonfajúakkal, a melyek e nembn Byzantzban, Velenczében, Siciliában és egyebütt lelhetők.

Azonban az ilyes vállalat egyszersmind tetemes költséget követelne.

A III. rész elején (l. 18. lapon) legott utasítást ad a képeknek alkalmasabb helyen és időben való szemlélésére. Ez utóbbit illetőleg a délutáni időt jelzi arra legkedvezőbbnek, a midőn a világosság kellőbb mérvben kínálkozik azok szemléltetésére. Aztán a végül mellékelt alaprajzon (ἀρχιτεκτονική κατόψις τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου.) számokkal jelölt helyekre utalván, kimutatja a mozaik-képeknek már a restaurálás után történt elhelyeztetését. Ezeknek egyenkénti ismertetését a szerint adja, a hogy azok a templomba belépőnek egymásután következőes rendben ötlenek föl és pedig az első fejezetben ismerteti az előrészen (ἡ ἀρχὴ) látható 6 képet, ily rendben:

1. *Szent Anna könyörgése*, a mely 2 részre különülten, 2 jelenetet és 5 alakot láttat. Ennek a művészeti becsű és tanulmányra méltó képnek kellő fölismerése csak a kitisztítás után sikerült, mert előbb rútol el vala homályosítva. Érdekesen értelmezi a tárgyaúl szolgáló kettős jelenetet, a szent Jakabnak tulajdonított apokryph «*Protevangelion*» szövegéből. Egyszersmind kiigazítja, a mit erről az előbbi művében tévesen jelezett volt.

E képen kezdődik — úgymond — a daphnioni templomot díszítő szentképeknek sorozata, nem pedig a bold. Szűznek templombavezettetésén, a mint ezt az előbbi monographiában állítá. Így követeli ezt a természetes időrend. Mert az anyai örömekért esengő szent Anna e könyörgése után nyerte az Úr kegyét, hogy a bold. Szűznek lón szülője.¹

¹ V. ö. S. Joannis Damasceni «de Fide Orthodoxa» L. 4. c. 15. Breviarium Romanum in Festo Praesentationis B. M. V. Nocturno II.

2. *A boldogs. Szűz mint kisedel megáldatik a papoktól a templomban.* (Ἡ Θεοτόκος εὐλογεῖται παρὰ τῶν ἱερέων.) E jeles művészeti alkotású képen a balsors miatt csak szent Anna és Joakim alakja maradt meg épen, a mint ez a kisedel szülöttet tartja, vivén őt a papok elé, hogy megáldják, szent Anna pedig hálatelt kegyeletes arczkifejezéssel követi őt, az áldást adók felé terjesztve egyik karját; a papok alakjai azonban már a kép rongáltsága miatt nem láthatók. Így történt, hogy L. e kép tárgyát az előbbi művében elhomályosulta miatt tévesen úgy értelmezte, mintha az szent József és szűz Mária alakjait láttatná; de a kitisztítás után már kétségtelennek találta, hogy az a megáldatásnak jelenetét tárgyalja, a mint annak ilyen ábrázolása nem vala ritkaság a X—XIII. században.

Igy a tetemesen megcsorbult képcsoportnak kiegészítését bízást veszi át az e nemű képeket értelmező művekből, különösen hivatkozva André Leval: «Catalogue explicatif des principaux mosaïques, peintures et sculptures existants a Kahrié-Djami. Constantinople. 1886. Nro. 17. pag. 9—10», a mint hogy épen ez a jelenet is megvan azoknak a byzantioni Kahrié-Djami-monostorban levő mozaik-műveknek egyikén, habár ez a Daphnionban levőnél alakítás tekintetében alantabb álló művészetű.

E jelenet tárgya is az apokryph evangeliumokból vétetett.

3. *Szűz Máriának bemutatása a templomban 3 éves korában.* Megragadó szépségűnek mondja ezt L. a színezés harmonikus alkalmazásáért. A szentélyben Zakariás, az öreg pap, tárt karokkal áll, hogy elfogadja a 3 éves Máriát, kit Joakim és Anna vezetnek, mögöttük pedig mécsvivő hét szűz, fölöttük angyal lebeg. Körülményes leírását adja a szép jelenetnek, melynek fogalmazata szintén az apokryph «*Protevangelion*»-ból van merítve.

Megjegyzi, hogy e képen a restaurálás előtt közlött előbbi leírásában csak 8 alakot jelzett, most pedig a sikerült kijavítás és kiegészítés után tizenhárom (13) alak látható rajta.

Hasonló mozaik-képen látható ez is a főntebb említett Kahrié-Djamiban, meg a velencei szent Márk-templomban, csak hogy emitt már a szűz Máriának Zakariás általi eljegyztetését jeleníti, a mit az odaiktatott latin fölírat is bizonyít.

Megjegyzi itt L. hogy szent Anna alakja 4 képen látható a daphnioni templomban s ezek mindegyikén oly jelentős arczkifejezéssel, mely kiváló figyelemre, sőt tanulmányra méltó, mint az anyai mély érzelemnek jellemző tükrözése. Részletesen szól ezek mindegyikéről.

4. *A rejtélyes vendég.* (Ὁ δεῖπνος ὁ μυστικός.) E sajnosan megrongált nagy mozaik-képen már csak Jézus feje és az asztal körül ülő 3 tanítvány alakja látható.

Ezek egyikének pedig csakis a bal fele maradt fönn épen. A rajta látható fejek közül legkiválóbb a Jézusé, mely művészi kivitelre nézve kiváló sikerű e nemben. A kép tárgya alkalmassint az Emausba menetkor történt találkozás.

5. *A lábmosság* (Ὁ Νεῖππος) azt a jelenetet ábrázolja, mely szent János XIII. f. 7., 8. versében foglaltatik. Ez is tetemesen megsérült, csak 4 tanítvány alakja maradt rajta épen, egy pedig csonkultan. Péter és a legifjabb tanítvány ülő helyzetben, a 3 pedig mögöttük állva. A Péter lábait mosó isteni Mester alakjából már alig csekély rész látható.

A kép kitisztázása előtt nem lehetett eléggé fölismerni, mit ábrázol az, csak komályosan vala megkülönböztethető az aggastyán fej, a melyet biztosra véve, Péterének állított s ez aztán a kitisztítás után is valóban annak bizonyult. Egészben 4 alak maradt rajta épen, az egyik apostol pedig fej nélkül látható. Ehhez hasonló kép van a Lebadia melletti szent Lukács-monostor templomának elő részében is, de az egyszerű egybevetés is láttatja, hogy annál mennyire nagyobb értékű művészeti tekintetben ez a daphnioni. Ugyanez a jelenet található a siciliai Monrealében is, de más elhelyezéssel.

6. *Júdás árulása.* (Ἡ προδοσία τοῦ Ιούδα.) Ez a népes jelenetű kép 1894. szeptemberben lön kibontva a későbbben odatoldott falazat mögül. Compositiójáról ezt az észrevételt teszi: *1-ször*, hogy e képen Jézus alakja a környezetében lévőknél magasabbnak van föltüntetve, annak jelzésül, hogy ember-föltötti lénye külalakjában is föltetsző legyen. Ezt a sajátos fölfogást a byzanti művészet hagyományilag tartotta fönn; *2-szor*, ellentétben a többi körülötte lévő fölíngrült kedélyt láttató arczulatokkal, Jézus képen a zavartalan nyugalom fönséges

kifejezése szemléltethető. Jobb oldalán 9 alak, köztük Júdásé, ki Jézusra mutat, baloldalán pedig 8 alak, köztük Péteré s így összesen 18 alak látható rajta épségben.

III.

Odább haladva, már a templom középrészében (ἐν τῷ Κυρίῳ Ναῷ) legott föltűnik a boldogságos Szűzanyának elhunytát ábrázoló jeles kép (Κόλησις τῆς Θεοτόκου), melyen az idő viszonyosságai tetemes sérülést okoztak ugyan, de még látható rajta 12 alak, olykép, hogy ezek az egésznek művészeti becséről igen érdekes tanúságot tesznek s egyszersmind történeti bizonyítékok végett is eléggé jelentősek. A megtisztítás előtt csak 10 alak volt rajta fölismerhető.

Ezeket illeték szerint részletes értelmezéssel szakszerűen mutatja be s e közben fölemlíti előnyükre azt is, hogy egybevetvén ezt a képcsoportot a palermoi Martorana-templomban levő szint ezen tárgyú mozaikművel, eléggé meggyőződött arról, hogy az a daphnioni remekműhöz képest sokkal alantabb áll művészeti tekintetben. Nyomós tanúságát lelte ezúttal egyszersmind annak is, hogy a képdúlás időszaka után a hellén világban mily sikerrel fejlődve, foglalt tért a byzanti fölfogás, különösen a mozaik-művek alkotásában, még a hely s idő távol-sága daczára is szélteben érvényesítvén hasonló alakú jellegét.

A képek sorrendjét követve, csak igen vázlatos mutatóványát szándékoztam adni ezennel annak, hogy mikép ismerteti L. a többes személyzetű képeket, melyeken az Üdvözítő és a Szűzanya életének kiváló mozzanatai tárgyalvák.

Még odább a templom belsőbb részeiben mintegy kétszer ennyi van ilyen csoportozatos jelenet s az is mind az Üdvözítő és a Szűzanya életéből. Ezek némelyike még bővebb részletezéssel is tárgyalva. Belőlök csupán egy-két föltetszőbb vonást érinthetünk e szerény ismertetésben.

Az egyes alakot ábrázoló képek tárgyalását többnyire néhány sorban foglalja össze, míg a csoportos jeleneteket, néhány több lapon át, apróbb részletekig fejtegeti, de mindig érdekesen s tanulságosan.

Az utóbbi után következők 8--20. szám alatt már geys alakok, többnyire szentek képei, ú. m.: a 8. és 9. sz. *Sergios* és *Bacchos* előkelő római hadfiak s bajtársak alakjai fegyverzetten. — 10. sz. az Apokalypsis titkos csillaga, mely a Krisztus kezdőbetűjéhez X-hez hozzáillesztett + -tel, mint szenvedése jelvényével együtt szabályos csillagot alkot: ✱

Aztán a 12—20. számok alatt tárgyalja *Eustratios*, *Aurentios*, *Eugenios*, *Mardarios*, *Orestes*,¹ *Akindynos*, *Elpidophoros*, *Anempodistos* és *Pegasios*² szentek képeit. S itt ismét két csoportos jelenetű következik, ú. m.: 21. sz. alatt a *pálma-ágakkal üdvözlők* (βασιφόρος) és 22. sz. alatt *Lázár föltámasztása*. Amabban a Jeruzsálembe bevonulás lévén ábrázolva, igen különböző korú s rendű alakok előállítására nyújtott alkalmat. S így élénk és a szemlélőnek kedves változatosságú jelenet látható e képen, figyelemre méltó művészi kivitellel, melynek némely megnyerőbb részleteit szívesen méltatja, de közben némi kifogását is jelzi a «d'après nature» tekintetében, különösen az állatalaknak némileg fogyatékos kifejezésére nézve. E képen 13 különböző korbéli alak látható. Egybeveti L. ezt azzal a szint' ezen tárgyú mozaik-képpel, melyet a sicíliai Capella Palatinában szemlélt, a hol ez 25 alakot tartalmaz. Fölemlíti annak ettől való különbözősét a műalkatra nézve.

22. sz. alatt a *Lázár föltámasztása*. Az előbbi művében erre vonatkozólag azt jelzé L., hogy e képen csak három fej maradt fönn abból a jelenetből, a melyet egykori ép állapotában mutatott volt s ezek egyike Jézus fejnek látszik, meg hogy a rajta levő fölirat a füstreteg miatt már nem olvasható. De a végrehajtott kitisztázás után már eléggé bebizonyultnak mondja, hogy a három fej egyike csakugyan az Üdvözítő feje és mint-hogy már a fölirat is olvashatólag azt vallja, hogy e kép tárgya: «Ἡ ἔγερσις τοῦ Λαζάρου»; e szerint a másik két fej, melyek egyike öreg, a másika pedig ifjú, azt mutatja, hogy az Üdvözítő mögötti két alak Pétert és Jánost ábrázolá.

¹ Jelzi, hogy ennek az öt szentnek az emlékezetét az egyház december 13-án üli meg. S így is leljük őket e napon együttesen fölemlítve a *Martyrologium Romanum*ban.

² Szint' úgy e négyet is ugyanott november 2-án látjuk említve.

Odább a 23—25. szám alatt van a Diocletianus alatt küzdött három martyr képe, kiknek emlékeztét az egyház október 12-én üli.¹ Nevük csak a kitisztítás után lön olvasható. Ezek: *Probus*, *Tarachos*¹ és *Andronikos*. A két utóbbi tetemesen megrongálva, de a művészeti becs romjaikból is föltetsző.

A következő négy (26—30. sz. alatt), mint csoportos jelenetű, ismét bővebb ismertetést nyer, (33—46. lapokon). És pedig a 26. sz. Ἡ σωωσις az Üdvözítő fölfeszítettését tárgyalja igen kifejező alakítással, főleg a kereszt tövében kesergő Szűzanya és szent János alakjai kiváló. Birálóan részletező értelmezést ad róluk, kifogásolva az Üdvözítő alakjának aránytalanságát.

Négy egész oldalon tárgyalván e jelenetet, melynek csakis három alakja van, ebből látható, mily körülményes részletezéssel szól róla, bíráló elemzésével kiterjeszkedvén annak minden művészeti jelentőségű izületére. Főlemlíti egybevetésül, hogy az egyébűtt látott, szint' ezen tárgyú mozaik-képeknél, úgymint a Lebadia melletti szent Lukács-monostorban és a sicíliai Monreale-templomban lévónél mennyivel fönnebb álló művészeti kivitelűnek tartja ezt a daphnionit.

A 27. sz. alatt «Ἡ γέννησις τῆς Θεοτόκου», (a szent Szűz születése) melyen hét alak maradt épen. Teljesen házias benső családi jelenetet ábrázol. A díszes nyugvó ágyból fölkelten ülő helyzetű, mély gondokba merült szent Anna előtt három leányka különböző kedveskedésű szolgálatával, más kettő meg az újdön született kisdédnek fürösztésével foglalkozik. E szende idylli jelenetnek megfelelő gyöngédségű szabatos leírásához hozzáteszi, hogy ezt a képet már 1894-ben ismertette *Millet* is archaeologiai értelmezéseiben, de némi részben fogyatékosan. Ezt kiigazítva, egyúttal czáfolja L. azt a nézetét is, mely szerint *Millet* épen e kép bírálata által indítatva, a daphnioni mozaikműveket utóbbi keletűeknek állítja a Lebadia melletti szent Lukács-monostorbelieknek. Ezzel ellenkező meggyőződését L. nyomós történeti érvek fölhozásával bizonyítja be.

¹ Martyrologium Romanumban okt. 11-én, hol a Tarachos helyett Tharacus-t olvasunk.

A 28. sz. Ἀνάστασις (Föltámadás), kitűnő művészeti jelességű mozaikmű, melynek tárgya praegnans mozzanatú jelenet.

Lampakis élénken ecseteli a complicált (bonyodalmas) szerkezetű alakcsoportot, alájegyezve az annak értelmezésére szolgáló részleteket a Nikodemus-féle apokryph evangéliumból a Tischendorf-féle kiadás szerint. Mélyen megható drámai jelenet tárul az érdeklődve olvasó elé már csak abból a vézna vázlatból is, melyet az író arról körvonaloz.

A halál legyőzője s az alvilág hatalmának lerombolója, a keresztet mind diadaljelet tartva jobbjában, letapodja a sötétség fejedelmét, a sátánt, ki rút és borzasztó vénnek alakjában fetreng alantabb vasbilincsekkel kezein és lábain; — balkezeivel pedig az Üdvözítő biztatást jelez a hozzá könyörgő ösatya Ádámnak s a mellette esdekelve álló Évának. Ezek mögött látszanak, fejeiken királyi koronával és fénykörrel, az őszöveltségi fejedelmek: Dávid, Salamon sat. Jézus mögött látható Keresztelő szent János alakja, ki áldólag mutat rá az Üdvözítőre; alakja és színezete igen föltetszőleg jellemzi a remete-aszkétát. A sátán félve hunyászkodik meg Jézus lábai alatt és jobbjával tartja Ádám ballábának véghegyét. Az eltiport sátán körül szétromboltan hevernek az alvilág kapui.

Egészben 15 fej maradt fönn rajta épen a háttérben állókkal együtt.

Ugyan e tárgyú mozaik-kép megvan az imént említett szent Lukács-monostor temploma elő részében is, melyet L. több oknál fogva sokkal alantabb álló műtárgynak állít a daphnioninál, egyéb fogyatékokon kívül még azért is, hogy rajta csak öt alak szemlélhető.

E kép tárgyalásához több jegyzetet csatolván, ezekben alkalmat vesz némi történeti excursiora, melyben több érdekes adatot sorol föl a daphnioni templom keletkezéséről, meg másutt is az időtájt létesült keresztény műemlékekről.

Említi, hogy minden körülményes egybevetés arra utal, hogy e daphnioni templom létrejötté a Makedoni Vazul uralkodása alatt történt, melynek tartama 976—1025. Így állítja

ezt már előtte a tudós orvos Nerutsos is 1888-ban. (Lásd 42. lapon.)

A 29. sz. alatt a keleti mágusok hódolata (Ἡ τῶν Μάγων προσκύνησις). Igen régies és nagybecsű mozaik műalkatnak mondja ezt nemcsak ama valódi egyszerű jellegénél fogva, a hogy az a széken ülő Szűzanyát láttatja, hanem azon theologiai mystikus eszménél fogva is, mely abban rejlik, hogy itt nem csillag, hanem angyal szolgál kalauzul a keleti mágusoknak.

Igen régies jellegét több rendbeli egybevetéssel bizonyítja Lampakis, hivatkozva a római katakombákban és több más helyütt látott ily jellegű s igen régi keletű képekre.

Az angyal általi kalauzolásra nézve pedig gyámolító érvel a lel az egyházi atyák némelyikének irataiban olyatén vélekedésekre, melyek szerint a kalauzoló csillag sajátképen Gábiel főangyal, ki csillag képében vezette a Mágusokat. Különösen hivatkozik e tekintetben szent Chrysostomos egyik (169.) beszédére: «Εἰς τὴν Σύναξιν τῶν Ἀρχαγγέλων».

Azért van e képen is ama mystikus theologiai eszme szerint a csillag helyett Gábiel, mint kalauz, úgy ábrázolva, hogy baljában pálczát tart, mint szolgálata jelvényét, jobbával pedig az isteni gyermeket mutatja a Mágusoknak.

E képen mind a hat alak épen fönmaradt ugyan, és mégis a kitisztítás előtt annyira el volt homályosítva a rátapadt füst és szennytől, hogy valamint L., úgy mások is megtévedtek annak tárgya fölismerésében. Habár igen gondos szemügyrevétellel, csak bajosan vehettek ki rajta három alakot és még ezeket is egészen másra értelmezték. Mert — úgymond — a mint akkor ez a kép látszott, bárki a ker. hagiographiához valamit értő, kétségtelennek vélte, hogy azon a sír fölött ülő angyal van ábrázolva, a mint a kenethozó jámbor asszonyoknak az Üdvözítő föltámadását adja tudtára. Ezért Lampakis az előbbi monographiájában így jelezte azt. Azonban mellesleg fölemlíté, hogy a magasban levő kép a füstreteg miatt nem különböztethető meg, valamint a rajta levő fölirat sem olvasható el. De midőn 1892-ben R. W. Schultz és S. H. Barnslay angol építészek sajtáságos állványokat illesztvén a képhez, azt mesterileg megtisztíták, egészen világosan kiderült

mind a kép tárgya, mind pedig e fölirata: Ἡ τῶν Μάγων προσκύνησις.

Ekkor Lampakis azonnal közölte előbbi téves közleményének kiigazítását a ker. archaeologiai társulat közlönyében. S mégis Millet Gabriel, ki a franczia akadémia költségén adta ki 1896-ban a daphnioni mozaik művekről írt munkáját,¹ ebben méltánytalanul említette föl Lampakis ama tévedését. De miután ezért megrovás érte Krumbacher részéről, azt utóbb elismerőleg igyekezett kiegyenlíteni e nyilatkozatával: «Avant les restaurations il était difficile de décrire ces mosaïques, d'une façon complète et tout à fait exacte. M. Lampakis a eu le courage d'affronter les dangers d'une telle tâche. S'il lui est arrivé de supposer «Les Saintes femmes au tombeau» là, où est figurée «L'adoration des Mages», il y aurait de l'ingratitude et de l'injustice à lui reprocher cette méprise. Il l'a d'ailleurs rectifiée depuis.»

E megjegyzésből is meglehetősen kiviláglik, hogy újabb időben már jóformán ráadták magukat a nyugati nemzetek tudósai is a hellasbeli ker. régészeti műtárgyak kutatására s tudományos ismertetésére, a minek már egyébként is nem csekély számú szakirodalmi közlönök adják jelentős mennyiségű tanúságait.

Alkalmilag megjegyzi itt Lampakis Milletről, hogy egyike az e nemben ismert kiválóbb franczia tudósoknak, ki, mint tagja az Athenében levő franczia iskolának, több éven át tartózkodván ott, különösen a byzanti archaeologia és művészet tanulmányozásaival foglalkozva, e végett gondosan vizsgálódott Daphniban is, de meg előkelő részt vett a Párisban létesített «Byzanti Muzeum» föllállításában is. Ott adatnak ki e tanulmányainak eredményei.

Aztán odább a 30., 31. szám alatt Samonas és Gurias szentek képeit röviden említvén, ismét egy csoportos jelenetet ismertet. Ennek czíme 32. sz. alatt: *Tamás apostol megérintése*

¹ 1. Mosaïques de Dafni. Adoration des Mages-Anastasis, par Gabriel Millet, extrait de monuments et Memoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (Premier Fascicule de 1896) Paris 1896.

(Ἡ φηλάφησης τοῦ Θεοῦ). E kép azt a jelenetet ábrázolja, a mely szent János evangéliuma 20. részében olvasható, és a missalében a fehér vasárnapi misében olvastatik, t. i., midőn az Üdvözítő föltámadása után az elzárkózott tanítványok közt megjelenvén, a kételkedő Tamást sebhelyeinek érintetése által meggyőzvén, e vallomásra bírja: «Én uram s én Istenem!» E képen a helyreállítás előtt csak nyolcz fej volt látható, de a sikerült restaurálás után már 12 fej szemlélhető. Némelyikök kitünő műalkat. Az öltönyök redőzete egyszerű és szabatos és a hajdani görög művészetre emlékeztető, a mint annak példányai láthatók az antik szobrokon az akropolisi muzeumban.

Egybevetve ezt is a szent Lukács-monostori templom elő részében lévő ugyan e tárgyú mozaik-képpel, a daphnionit hasonlíthatlanul kitünőbbnek mondja.

A 33—36. sz. a. Aron, Zakariás, Gregorios Akragantinos és Gregorios Thaumaturgos külön képeinek rövid jellemzését adja, egy-két figyelemre méltó megjegyzést szövének közbe azok utóbbi elhelyeztetéséről. Művészeti érték tekintetében kiváló jelességüként emeli ki agrigenti szent Gergely képét. E kép, a mint már fentebb a 8—9 lapon említé, egyszersmind jelentős érvet nyújt a templom építésének idejére nézve is. De tanulmányt érdemlőnek tartja a másik szent Gergely képét is.

A 37—41. sz. a. ismét csoportos képeket mutat be szakszerűen taglaló részletezéssel s így terjedtebben is, a 48—72. lapokon át tárgyalván azokat.

A 37. számmal jelzett «*Angyali üdvözlés*»-et (Ἡ εὐαγγελισμος τῆς Θεοτόκου), mint a legkitünőbb mozaikművet, megillető kegyeletos érdeklődéssel tükrözi az olvasó elé. Valódi remekműnek tartja e nembet, melyet, mint ilyent, már az előbbi monographiájában is méltán kiemelt. Dicséri benne a bámulatra méltó compositiót és a különböző színek nemes harmóniáját. Körülményes részletezéssel okolja meg, mily kiváló mérvben láthatók ezen azok a művészeti előnyök, a melyeket fentebb említett a daphnioni mozaikok általános jellemzésében. Különösen kiemeli azt a lélektani, hatásos kifejezésű jellemzést, mely e kép mindkét alakján szemlélhető, oly megnyerő

vonásokkal ecsetelvén e kép jelességét, hogy azt gyönyörrel olvashatja az érdeklődő. A jelenet helyszínrajzát a «*Protevan-gelion*»-ból merítettnek mondja.

Összehasonlítását a Monrealében lévő azonos tárgyú mozaikkal már az előbbi monographiájában tárgyalta.

Szint ily melegen és költői lendülettel írja le a 38. számmal jelzett «*Γέννησις*»-t (Üdvözítő születése), mint kitünően idylli környezetű jelenetet, melyen barlang, kised, anya, angyalok, pásztorok, vízforrásból itatott nyáj szemlélhetők kellemes elhelyeztetésben. Mindezt műértő taglalással részletezvén, az egészet oly sikerült műalkatnak tartja, mely művészeti kivitel tekintetében jóval fölülmulja mindazokat az ugyan e tárgyú mozaik-képeket, melyeket Siciliában és egyébütt látott. A megtisztítás előtt József alakja nem volt látható. Most már 9 (kilencz) alak szemlélhető rajta.

Jegyzetben fölemlíti, hogy az Üdvözítő születésének ily jelenete fönn van még Byzantban is a Kahrié-Djami monostorban, a melyen összesen 14 alak látható. De e kép sokkal alantabbi művészetű a daphnioninál, egyéb fogyatékosága mellett különösen a tárgyak elhelyezése és az alakok viszonylagos összeillesztése tekintetében.

A 39. sz. keresztelést (βάπτισις) magasztos jelentőségű ábrázolásként emphatikus kifejezéssel emeli ki, mint olyant, melyen vallás és költészet, érzelem és művészet hatásosan tünteti elénk azt, a mi fönséges és tökélyes. E templom csoportos tárgyú képeinek egyikén sem észlelhető oly dús tartalmú dogmatikai jellemzete a monumentalis theologiának, mint ezen.

S ez állítását beható elemzéssel igyekszik L. bebizonyítani. Előbb a jelenet tényező alakjait írja le graphikus előadással, aztán theologiai fölfogású értelmezését adja minden jelentős részletének, idézvén egyszersmind az evangéliumi szöveg szavait, melyek azoknak értelmezésére bizonyítékul szolgálnak. S így az Üdvözítőnek a Jordánban való keresztelése ábrázolásából észleli ki a Szentháromság tanának jelképes ábrázolását theologiai fölfogással.

Nem mulasztja el itt sem fölemlíteni, hogy mily elsőbbségű ennek művészi előállítása mindazoké fölött, melyeket,

mint szint ezen tárgyuakat egyébűt látott mozaik-képeken szemlélt. Egészben 6 alak látható ezen. A 4 oldalra terjedő fejtegetés valóban tanulságosan érdeklő.

A 40. sz. Ἡ Μεταμόρφωσις (Űr színe változása a Tábor-hegyen.) E komor byzanti jellegű műalkat összesen 6 alakot láttat. Közöttük művészi tekintetben legkiválóbb az Üdvözítő alakja, melyet gondos részletezéssel ecsetel. Jobbján Illés próféta, balján Mózes, alantabb pedig tanítványai: Péter, János és Jakab.

A 41. szám alatti kép e fölirattal: ἸC. ΧC. (Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Παντοκράτωρ) nagy méretű műalkata az Üdvözítő mellképének sajátos byzanti modorú kifejezéssel, mint Lampakis írja: «Κολοσσαία ἀνδρείκελος μορφή τοῦ Ἰησοῦ». Elhelyeztetésénél fogva is mintegy góczpontján a templomnak központosítani látszik az egész műalkotmánynak hagiographiai berendezését. Már az első szétpillantáskor azonnal magára vonja a belépők figyelmét. Jobbját áldásra emelten, baljával a kereszttel jelölt evangelium-könyvet tartja melléhez. Fontos oknál fogva különös érdeklődést akarván iránta gerjeszteni, szövege közben az 57. lapon rajz általi másolatát is bemutatja annak a fényképnek, mely a restaurálás, sőt még az 1889-iki január 10-én történt földrengés előtt vétetett le róla.

A mint ez a szöveg közé ígatott lenyomaton is látható, inkább csak a körületében érte ezt valamelyes csorbitás, de a polychrom körzetbe foglalt mellkép eléggé épen maradt fenn, csak a szemeknél és az állon, meg a jobb vállon mutatkozik némi kevés horzsolat; részben a jobb kézfej is sérültnek látszik. Egyébként a byzanti jellegű, szigorúan komoly arcz így is jóformán érezteti azt a hatást, a melyet a magasban e nagy mérvű s jellemzetes színezetű mellkép gyakorol a szemlélőkre. A fej mögött körvonalba foglaltan 3 fehér sáv (τρία διαχωρίσματα) a kereszt felső részét láttatja. Ennek jobboldali karja végén az ἸC, a baloldalin a ΧC betűk jelzik a föntebbi inscriptiót. (Ἰησοῦς Χριστός.)

Ily alakításban látható ez alak a régi képeken és a VIII. és IX. századi byzanti érmeiken is, a mint ezt odább 9 érem-lenyomaton láttatja.

Lampakis e kiváló jelentőségű képnek igen részletes leírását adja, mind a műalkat, mind a színezés és arányozat tekintetében, mérték szerint is jelezvén azt geometriai pontossággal.

Oly annyira nagy fontosságúnak látta e kép alakját, hogy több oknál fogva késztetve érezte magát annak jellege hasonmásait szelvében s még távolban is fölkeresni, olyatén bírálatos egybevetés végett, melyből egyszersmind a daphnioni monostor létrejöttének idejére nézve is biztosabb következtetéseket lehessen megállapítani.

Az e végett tett messzemenő nyomozásainak eredményét lényegesebb részében itt is fölhasználván, habár eléggé takarékos rövidséggel, folytatja annak idevágó tárgyalását, mégis ebből még két jókora fejezet ágazik ki, oda irányulva, hogy ennek a «Παντοκράτωρ» tipikus alaknak hosszú időszakon át a byzanti császárok érmein látható kinyomatai egybevetéséből elfogadható érvet állítson ki a daphnioni monostornak mikor történt építtetésére nézve.

A byzanti érmeek egybevetése végett alkalmasan használta föl 3 francia tudósnak, mint *Sabatier*, *Montagu* és *Vicomte de Ponton d'Amécourt* illetékes szakműveit, leginkább *Sabatier*: «Description générale des Monnaies Byzantines» czimű munkáját.

Mint hogy az Üdvözítő alakjának az a jellege, a melyet a daphnioni nagy műalkaton láthatni s a mely kiváltképen a «Παντοκράτωρ» néven neveztetik, már a VII. század óta némi kis módosítással előfordul a byzanti császárságnak majdnem végeig néhány görög uralkodónak arany érmein, ezeket Lampakis figyelmesen összeállította s élesen szemügyre vette, hogy közülük melyek láttatják leghasonlítóbbs kifejezését a daphnioni «Παντοκράτωρ»-nak.

Nézetének érvelése végett kilencznek lenyomatát mutatja be e művének 61. lapján a 685—1025. évig terjedő időközből, és arra a következtetésre jut, hogy ezek szigorú egybevetése nyomán a daphnioni templom létesülte legalkalmasabban vihető vissza abba az időszakba, a melyben leginkább díszlett az érmeiken a «Παντοκράτωρ»-nak az az ábrázolási jellege, mely a daphnioni templomboltozat középpontján szemlélhető.

Még az is erre vall, hogy a daphnioni «Παντοκράτωρ» kép

felöltő fogyatkozást láttat művészeti kivitel tekintetében ama remekelt műalkatokhoz képest, melyek e templomot oly jelen-tősen díszítik.

Ennek okát Lampakis abban leli, hogy az azt készítő művész fölöttébb kegyeletesen ragaszkodott az érmeiken akkora közkeletű typushoz, olyannyira, hogy még annak hibáit sem merte kijavítani. Innét van, hogy különösen mindkét kéz ujjai-nak alakítása oly esetlen.

Mi az oka ennek a szerfölötti kegyeletnek, mely miatt a mozaik mű készítője oly aggodalmasan ragaszkodott az akkori érmeiken dívó jelleghez? Lehet — úgymond Lampakis — hogy ennek oka egyszerűen a közkeletű érmeik szentképei vagy Lampakis szavai szerint a «*numismatica hagiographia*» iránti kegyelethől ered. Ő azonban azt véli, hogy ennek nem lehet más oka, mint valamely igen kiváló történeti eseménynek különös fontossága arra az uralkodóra nézve, a kinek érmein levő eme hagiographikus jelleget másolatban tünteti föl ezen a daphnioni «*Παντοκράτωρ*» képen.

És vajjon minő ez a történeti ok? Ennek fejtegetése végett aztán az előbbi állításból kiágazó másik szakaszban, melynek fölíratja ez: «*Ἱστορικὴ σπουδὴ τοῦ τύπου τοῦ Παντοκράτορος τῆς Μονῆς Δαφνίου, ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν νομισμάτων*» behatódóbb historiai disquisitiót tárgyal arról, hogy a byzanti birodalom történelmében minő kiválóbb eseménnyel nyomosítható az a numismatikai bizonyíték a daphnioni templom mikori létesültére.

Érdekesen mutatja ki ebben nyomról-nyomra, hogy mily igen együttesen jelentkezik a byzanti uralom történetében a «*Παντοκράτωρ*» képnek alkalmazása az érmeiken a *bolgárok* berohanásainak eseményeivel, úgy, hogy a mely uralkodók alatt kelt érmeiken az látható, akkora mindig említnek a történelmi tanúságok bolgár támadást, vagy azok fölött kivívott diadalt. Legelőbb II. Justinianos Rhinotmetos alatt történt ilyen eset 687 és 688-ban.

Aztán odább rendre felsorolja ennek ismétlődéseit, úgy, hogy a mikor az érmeiről hiányzik ez a kép, akkor nem is történt ily bajlódás. Ezt a numismatikai érvét odább még jóval inkább nyomosítja némely historiai tanúságokkal.

Ugyanis, az oly nagyszerű emlékműnek alkotása, mint a minő a daphnioni monostor és templom, roppant költ-séges berendezése miatt alig gondolható másképen, mint csakis úgy, hogy az fejedelmi megbízás útján létesülhetett, még pedig olyatén indító oknál fogva, hogy az kiváltképen nemzeti emlékül álljon fenn valamely nagy eseménynek megörökítése végett. Ilyenül vehető pedig leginkább a *bolgárok* teljes legyő-zetése, miután ezeknek előbb huzamos időn át több ízben ismételt támadásai oly sok vesződéseket okoztak volt a hellénségnek.

Ez pedig különösen II. Vazul alatt (976—1025.) történt s így e templom létrejöttének ideje bizvást ennek uralma korába tehető. Tehát mintegy 1019. táján történhetett az események gondos egybevetése szerint.

Ennek a jó alapú föltevésnek nem csekély támogatására szolgál az, a mi Georgios Kedrenos történeti művében olvas-ható, hogy t. i. Joannes Tsimiskes (969—976.), miután hatal-masan legyőzte a bolgárokat és fényes hálaadó istentiszteletet tartatott a szent Sophia-templomban e nemzeti diadalért, elren-delte, hogy érmein a Megváltó képe legyen kinyomatva, a mi előbb még nem történt és pedig ily fölírral: «*Ἰησοῦς Χριστὸς Βασιλεὺς Βασιλέων*» s ez legyen a másik oldalon latinul is föl-írva; sőt azt is elrendelte, hogy hála-emléktemplom emeltes-sék a Megváltó Krisztusnak a hellén kereszténység ama fényes győzelmeért. Az éremnek azt a fölíratát aztán megtartották a következő fejedelmek is. A Joannes Tsimiskes érmein diadal-jelzőjeül olvasható még az «*Emmanuel*» szó is a Jézus képe körül, a mi azt jelenti, hogy: «*Isten velünk*».

Kedrenosnak e tanúsága bőven megvilágító fényt ömleszt a főntebb jelzett föltevésre. Sőt ennek érvényesítéséhez járul még azzal a téves állításával is, hogy Joannes Tsimiskes uralkodása alatt *elsőben* történt a Megváltó képének az érmekbe nyomtatása azzal a főntebbi fölírral; mert hisz az előbb emlí-tettek szerint már II. Justinianos Rhinotmetos (685—695.) érmein is látható az Üdvözítő képe e fölírral: «*DN. IHS. Rex Regnantium*». De ezzel is erősül az a történeti tanúság, hogy a korábbi császárok érmein is, kik alatt bolgár betörések történtek, szintén előfordul a Megváltó képe.

Minthogy az az indító ok, mely Joannes Tsimiskest oly kegyeleti cselekményekre gerjeszté, sokkal nagyobb mértékben előfordult II. Basileios uralkodása alatt, a ki teljesebb győzelmet aratott az ellenséges bolgárok fölött: így tehát ez még jóval megokoltabb hálával tartozott a kivivott nagy diadalért. De meg hosszabb ideig tartó uralkodása folytán bővebb alkalma is lehetett ily hálatartozását leróhatni olyatén emlékszerű kegyeleti alkotásával is, minő a Daphnionban, mint ősrégi kegyelethelyen újra fölépített templom.

Ha ugyan még az előbbi uralkodók is szóba jöhetnek ily győzelmi érdem tekintetében, különösen a 948—1025. közti időszakból, vajjon melyike az előbbi császároknak — ezt veti föl kérdésül Lampakis — volt az, a ki kiváltképen visszaverte a bolgárokat s oly kitünően dicső győzelmet vívott ki azok fölött? S ezt feleli rá: «Bizonyára II. Basileios, a makedoni, a ki ennél fogva «Βουλγαροκτόνος» melléknevet kapott». És minő jellegét látjuk a «Παντοκράτωρ»-nak e császár érmein? Tökéletesen azt a jellegét, mely a daphnioni monostor-templom boltozatán szemlélhető. És melyike a 948—1025. közti uralkodóknak ment Athenébe a bolgárok fölötti fényes győzelme után, hogy ott az Akropolisban kegyelettel tisztelt Szűz Máriának megvigye fejedelmi hálaadóját? Ugyanaz a II. Basileios, ki 1019-ben csakis ez oknál fogva ment a hírneves Athenébe, a mint ezt Kedrenosból vett idézettel is bizonyítja.

Glykas szerint pedig nagy mennyiségű kincsekkel ékesítette föl a templomot s aztán visszatért Konstantinápolyba.¹

Habár a történetírók nem említik is egyúttal azt, hogy a tetemes, hadizsákmányként szerzett dús kincsekből a daphnioni templomra is bőven juttatott, mégis a történeti események és viszonylatok ily összetalálkozása legtöbb valószínűséggel II. Basileiosra mutat, mint a daphnioni templom létesítőjére.² S ha tán már az ő jeles előde Joannes Tsimiskes kezdte is azt fölépíteni ugyanazon indíték által buzdulva, de az oly gazdag és az idétt csakis hatalmas autokrator bőkezűségétől telhető,

¹ L. 63. lap 3. jegyzetben.

² U. o.

monumentalis ékitményű templom építésének végrehajtása kiváltképen II. Basileiosra vallja alkotójául.

Azonban jöllehet, hogy ennyi egybevágó érv eléggé kiderítheti az emlékmű létesítőjének kilétét. Lampakis még sem ragaszkodik föltétlenül a jelzett hiedelméhez s megnyugszik egyelőre a valósághoz legközelebb álló bizonyítékban, minthogy arról positiv s teljesen kifogástalan történeti adat ekkorig még nem került elő. De már az időszakra nézve, melyben az léte nyert, határozott megállapodását vallja, biztosra vevén azt a mintegy $\frac{3}{4}$ századot (948—1025.), melynél sem előbb, sem utóbb ez az emlékszerű mű föl nem épülhetett; hogy miért nem előbb, azt már említők és miért nem utóbb, erre nagy ok egyebek közt: a) a művészetnek nyomban bekövetkezett hanyatlás kora «κατάπτωσης», a melylyel épen nem férhet össze a daphnioni mozaik-képeknek jeles műalkata. Hisz ezek — úgymond Lampakis — mintegy végső visszhangjai a hajdani hellénségnek, még teljesen lehelik a mi hajdani őseinknek antik művészete illatát.

Nyomósbitásul hadd szólaltassuk erről az eredeti szöveget. Ime: «Διὰ τὴν αὐτὴν καὶ ἐαυτὴν κατάπτωσιν τῆς τέχνης, πρὸς ἣν οὐδὲως συμβιβάζεται ἡ εὐγένεια τῶν φηροθετημάτων τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνίου, ἅτινα, ὡς τελευταία ἡχὼ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, πληρὲς ἐστὶ ἀποπνεύουσιν ἡμῖν τὸ ἄρωμα τῆς ἀρχαίας τέχνης τῶν ἡμετέρων Προγόνων.» (L. 68. 1.)

b) Athené és vidékének az a siralmas állapota, melyet oly megható vonásokkal ecsetel Michaël Akominatos, Athené XII. századbéli főpapja, a hogy ez eléggé fájdalmasan kéri azokból a sorokból is, melyeket Lampakis annak műve több részletéből idéz. (L. 68. 1.)

c) Miután 1205-ben Athenét elfoglalták a francziák, a Daphnionba belehelyezkedtek a ciszterci rendi szerzetesek. Ezek korában aztán már csak holmi toldalékok járultak a jóval korábban épült templomhoz. Ezeket vörös színnel jelzi Lampakis a művéhez mellékelt «Ἀρχιτεκτονικὴ κάτοψις»-ben.

Rövidre vontan ezek az érdekes egybevetések fűződnek annak a nagy jelentőségű «Παντοκράτωρ» képnek értelmezéséhez s alkalmasint eléggé megokoltnak bizonyítják e kissé

kiszéledőbb nyomozódást. Mintegy megállapodva a templom középpontját képező helyen s odább folytatva körültekintő contemplatióját, a gömb- vagy kúp-boltozat (tholos) mélyebb hitrejtelmi jelentőségét értelmezi még egy rövidke szakaszban, melynek fölirata: »Τὸ Οὐρανιον τόξον», vagyis az égboltozat. Elmondja ebben, hogy a kúp-boltozat, a templom titokzatos jelvényeinek mélyebb értelmezői szerint, jelenti a mennyet, a hol mintegy a dicsőség trónján, az égi hatalmasságok közepett ülven Jézus, örökdő szemmel tartja a földi világot és mint a világ világossága megvilágítja és megtisztítja s megszenteli a mindenkoron együvé gyülekező hívők sokaságát. — Hogy pedig ennek az eszmének föltetszőbb kifejezését adják azok a byzanti hagiographok, kik e templom berendezését fogalmazták, ékes polychrom körzetet festettek a «Παντοκράτωρ» képe körül. Ennek részletes értelmezéseül a szentírásból vett mondatokat idéz, melyek e fogalmazást megokolják.

Említi, hogy e mennyeket ábrázoló kúp-boltozat mikép lön a restaurálás által teljesebben kiigazítva; meg hogy a régi templomok ily diszítése, mely Esaiás (VI. 1—2.) csodás látványára emlékeztet, mily szokásos volt egykoron s hogy különösen az ily polychrom kör látható még a velencei szent Márk-templomban és a caesariai monostor-templomban, meg másutt is. Itt a szöveg közé iktatja egyszersmind a szint ily fajta mennyezetnek egy másféle módozatát, úgy, a mint ez a Lebadeia melletti szent Lukács monostor-templomban látható, t. i. a körzet közepén nem a «Παντοκράτωρ» képe, hanem az áldásra emelt istenkéz van a kereszthez illesztve; s ezt mind a körön belül, mind pedig azon kívül csillagok környezik. (L. 70. lap.)

Ezek után következik a prófétákat tárgyaló fejezet (71—80. lap) e cím alatt: «Οἱ προφῆται». Ugyanis a «Παντοκράτωρ» körül, már úgymint a kúp-boltozat «τύμπανον»-ján van ábrázolva összesen 16 próféta. Sajnos azonban, hogy az idő viszonyossága miatt, az átázás következtében többnyire megroncsolták. Ezeknek a restaurálás előtti sorrendjét a tudományos fölügyelet nélkül működő *Novo* Ferencz annyira megzavarta, hogy már aztán egy sem jutott vissza előbbi helyére, a mint

ezt egyenkint felsorolva kimutatja Lampakis, úgyszintén azokat a tetemes hibákat is, a melyeket elkövetett a görögül nem tudó olasz művész, több helyen elmásítván a betűket a próféták neveiben és az ő mellékelt jósmondataik kiigazításában oly annyira, hogy ezek némelyikét szinte érthetatlenné torzította.

Szerencsére az előre gondoskodó szaktudós, — ki inkább mint Lampakis? — elég korán iparkodott már a restaurálás előtt mind ezeknek a becses műkincseknek előbbi állapotáról fényképezés által nyert hiteles másolatokat beszerezni a kezelése alatti ker. archaeologiai muzeum számára, melyek megannyi történelmi documentumul szolgálhatnak a daphnioni templom eredeti mivoltáról. Ezek szerint értelmezi szakértő megvilágítással a sokképen megkárosult mozaik-képeket.

Jegyzetben fölemlíti, hogy jóval utóbb aztán, már a földrengési katasztrófa után is, de még a kijavítás előtt, mások nagyobbserű másolatokat is vétettek le a «Παντοκράτωρ» és próféták képeiről.

Mind ezek gondos tanulmányozásának eredményeül eléggé jellemzően ismerteti a 16 próféta alakot, egyenként jelezvén a művészeti előállítás értékét és azt az állapotot, a melyben azok mindegyike mind e korig fönmaradhatott s mennyiben lön a restaurálási munkálatok folytán többé-kevésbé kiigazítva, vagy csak előbbi állapotában meghagyva. Ilyent hatot említ.

Szabatosan jellemző leírásából különösen fölemlíthető ezennel, hogy a 16 próféta alak közül többen némileg hasonlatos kifejezést láttatnak, főleg pedig abban, hogy eredetileg mindenikhez oda volt illesztve egyik jelentősebb jósmondata kis táblácskán, melyet többnyire balkezökkel tartanak, némelyik pedig mindkét kezével tartja azt. A tetemes sérülések miatt már csak 12-nél látható ez. Habár némelyik nagyon megrongáltan maradt fön, Lampakis mindegyiknél kiírja azt úgy is, a mint az esorbultan fönmaradt, meg úgy is, a mint az kiegészítve olvasandó. Művészi érték tekintetében azokat mondja leginkább tanulmányra méltóknak, melyeket felsorolásában *-gal jelzett. Ilyenek szerinte: Moyses, Salomon, Elias, Sophonias, Daniel, Micheas, Joël, Zacharias, Ezechiel. Kiváltképen

kiemeli a négy fiatalosképű próféta közül is Danielnek üdese-gével s festői élénkségével megragadó alakját¹ s mint ilyennek körvonalazatú másolatát be is mutatja a 79. oldalon a szöveg közbe iktatva, úgy, hogy ez csakugyan e croquis-ban is mintegy deli Apollo alakját tünteti föl az antik művészetnek, csak-hogy nem oly öltözetlenül, hanem illetékes mezben s így jó bizonyítékul szolgál Lampakis azon állítása mellett, hogy ezek a daphnioni mozaikok nem kevésben emlékeztetnek a hajdani hellén alakító művészet előnyeire.

Szintén remek műalkatként emeli ki a próféták közt még különösen Zakariás képét is kitünő állása, öltönyredőzete, de leginkább arcának kedves kifejezése miatt.²

Igy övezi körül a mennybolt közepén magasztosult «Παντοκράτωρ»-t alantabb a kúpboltozat tympanonján az ószövetségi próféták, mint előhírnökök sorozata; nyomban odább pedig már a templom legelégbbi részében, hol a szentély van, már az Üdvözítő tanainak követői láthatók. Ezeket a műve utolsó fejezetében, melynek czíme: «Ἐν τῷ ἱερῷ βήματι» sorolja föl. Ugyanis a két oldali apsis felé nyíló prothesis és sekrestye (diakonikon) elején látható négy szent diaconus képe, ú. m. az első vértanú szent István, Rufinus, Laurentius és Euplus-é (58—61. sz.), oly szabású fehér öltönyben, minő szokásban volt szent Chrysostom korában, kezökben füstölőkkel.

A prothesis kúpoltja közepén az apokalypsis titkos csil-laga, annak fülkéjében (μύαξ) keresztelő szent János. (62, 63. szám.)

¹ «Ὁ πάντων τῶν Προφητῶν τῆς Μονῆς Δαφνίου ἑξοχώτατος διὰ τὴν χάριν, διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν γραμμῶν καὶ διὰ τὴν ἐν γένει καλλιτεχνικὴν τοῦ ὅλου αὐτοῦ σώματος διάθεσιν καὶ ἐκτέλεσιν.

Ἡ ἐν καλλιτεχνικῇ συμμετρίᾳ διάστασις τῶν ποδῶν αὐτοῦ, καὶ ὁ μετὰ λεπτεπιλέπτου χάριτος ὑπανιστάμενος ἐπενδύτης αὐτοῦ παριστάσι τὸν νεαρὸν προφήτην μετὰ περισσῆς ζωῆς καὶ ἐλευθερίας βαδίζοντα. (L. 77. l.)

² «Ἀριστοῦργημα τέχνης διὰ τὴν ἑξοχὸν καὶ οἶονε ἐν στροφῇ στάσιν αὐτοῦ, διὰ τὴν λαμπρὰν διάταξιν τῆς ἑαυτοῦ πτωχώσεως καὶ τὴν γλυκεῖαν τοῦ προσώπου ἑκφρασιν.

Ugyanott odább az apsis közelében szent Szilveszter főpapi öltönyben, mindkét kezével tartván az evangeliumot, szintűgy szent Anthimos, ki balkezevel tartja az evangeliumot. (64, 65. sz.)

A templom középső apsisa fölött vagyis az oltár mögötti nagy myaxban (66. sz.) van az Szűzanya (Θεοτόκος) képe, a hogy igen ékes trónon ülve, térdein a kised Jézust tartja.

Erről is, mint kiváló jelentőségű műalkatról, művészet-történelmi s numismatikai egybevetésekkel megvilágító értel-mezést ad. Ugyanott a szentélyben az oltár közelében két oldalon egymással szemben áll a két főangyal, Mihály és Gábiel alakja. (67, 68. sz.)

A szentély melletti diakonikon apsisában (69. sz.) szent Miklós s hozzá közel két oldalon szent Eleutherios és Aberkios alakja látható. (70, 71. sz.)

A mű mellékletéül adott alaprajzon (Ἀρχιτεκτονικὴ κάτοψις) arabs számokkal lévén megjelölve mindannyiok helye, ennek figyelmes áttekintése láttatja, hogy minő fogalmazat szerint történt e számos képnek elhelyezése s egyszersmind a templom egész berendezése is jóformán kivehető ebből.

Ezen az alaprajzon látható még mindegyik oldalon 2—2 παρεκκλήσιον. Ezek névszerint szent Györgyről és szent Athanasiosról, másik oldalon a Szentháromság és szent Stylianosról nevezvék, melyeket a főhajót átszelő kereszthajónak két szárnya különít el mindkét oldalról; ezeket «ἐδαφὸς ἐσωτερικόν» névvel látjuk jelezve.

Egyébként a templomnak architecturái ismertetését már az előbbi művében adta meg, elmondván azt is, hogy mikor lőn ahhoz utólag illetve a franczia birtoklás korában az az előrés, a melynek alaprajzát vörös színnel jelezve mutatja a mellékelt «Ἀρχιτεκτονικὴ κάτοψις» és ebbe bele is van jegyezve, hogy az «Μεταγενέστερα Προσθήκη», vagyis utóbbi hozzáadás, alant pedig, hogy az «Πρόσοψις ῥραγματικὴ», a francziák által épített homlokzat. A mellékelt mérték mutatja, hogy ennek a terjedelme akkora, mint a «Νάρθηξ»-é.

Ezennel csakis kiegészíteni, némely részekben pedig kiigazítani akarván a Daphnionról szóló monographiáját, az

előbbiben már kellőleg elmondottak ismétlésétől tartózkodik. Csupán néhutt és pedig igen okszerűleg utal azokra.

A történelmi nevezetességű daphnioni emlékműnek e vázlatos ismertetése után aligha szükséges még különösebben is figyelembe ajánlanunk azt, hogy főleg az általános keresztény művelődés szempontjából mennyire érdekes egybevetésül szolgálhat mindez, láttatván a keleti ker. egyház cultusának sajátos fejlődését azon korig, a midőn az a magasra emelkedett egyházi művészet segítségével ily jeles példáját adta az úgynevezett «*Biblia pauperum*» berendezésének egy igen kiváló emlékműben, hol egyszersmind az egyházi művészet kezdetleges elemei is föllelhetők a legrégibb monogrammok és jelvények alkalmazásában.

Föltetszően kiviláglik ebből, hogy minő motivumokkal igyekezett a vallásos buzgalom Hellasban mintegy ezer évvel ezelőtt a hitélet bensőségét fokozni, az idétt, a midőn a keresztény hit fölvételének szükségét már a távoli éjszak népei is mindinkább kezdték belátni.

Ennek a történelmi nevezetességű emlékműnek ily alapos tanulmányban összefoglalt ismertetése magában véve sem lehet érdeknélküli akkor, midőn a ker. archaeologiai kutatás, különösen nyugaton, már annyi épületes vívmányai után még mind szélesebb tért foglalva, mind pedig bemélyedőbb vizsgálódásokra buzdulva, az ismételt congressusok által is mindegyre fokozni igyekszik üdvös célzatú tevékenységét. Már csak annyiban is igényelhet ez nálunk is élénkebb figyelmet, minthogy a ker. régészet egyéb ágainak jelentékeny ismertetése közben a byzanti művészet s így a keleti egyházi műtárgyak még aránylag kevésnek mondható méltatásban részesültek.

Pedig épen minket nem egy történelmi érintkezési viszony emléke is készíthet arra, hogy némileg behatóbb figyelemmel érdeklődjünk az egykoron szomszédos hellén nemzetnek ama korbéli ker. kulturai lendülete iránt, a midőn már a mi kelet-ről ide származott fajunkban is hathatósan fejledezett az a nemes buzdulat, hogy a kereszténység fölvételével bekebelezve a békés művelődésű európai társadalomba, biztosabban

megszilárdíthassa fönmaradását ebben az oly nehéz küzdelemmel elfoglalt új honában.

Történelmi tanúságok szerint akkortájtban ébredezett szint ily lelkendezés már az északibb népek, különösen a szláv nemzetek közt is a keresztény hit fölkarolására. Közülök főképen az oroszokra leginkább a byzanti ker. művelődés gyakorolta élesztő befolyását. Meglehetősen biztos alapon föltehető, hogy őseinkben már korábban is keltettek a hellénekkel volt érintkezések valamelyes fogékonyságot a kereszténység iránt, sőt hajlamot is annak fölvételére.

Az ily zsenge rügyek azonban a harczi viszontagságok hullámszámai közben csak alig némi részben verhettek gyökeret. S huzamos időszak nehéz küzdelmei folytán, sőt ismételt súlyos vereségek árán szerzett okulás érlelhette csak a lassan fejlődött jámbor szándékot megvalósíthatóbbá. Akkor is ugyan csak erélyes fejedelmi tekintélyre volt szükség, mely azt országszerte érvényesítse és szentesítse.

A magasztos szándéknak biztosabb valóra váltása végett szent István első magyar királyunk messzelátó bölcsességével sokkal üdvösebbnek vélte ugyan a keresztény egység szilárdabb alapú hitéhez, az igazán sziklára épült anyaszentegyházhoz csatlakozni, semmint a keleti szakadarsággal füződni bensőbb lelki rokonságba, azonban mégis tagadhatatlan, hogy őseink nemcsak előbb, midőn olykor fegyvertársakul is szegődtek volt a szomszédos hellénséghez, hanem még később is jutottak velük néha olyas érintkezésekbe, melyek nem maradhattak rájuk nézve kulturai befolyás nélkül.

Ilyesminek emlékezetét közelebbről is jelentősen lebentette föl a III. Béla királyunk emlékét fölelevenítő nemzeti kegyelet, melynek épen imént tünt föl ismét újabbi fényes tanúsága az azt irodalmi és művészeti remekléssel is megörökítő emlékkönyvben.

Méltán emlékeztethetünk tán ezúttal még arra is, hogy annak a főntebb említett bolgár féktelenkedésnek megtorlásához, a melynek aztán teljes legyőzete végül oly nevezetes diadalemlékek létesítésére buzdított, alkalmasint hozzájárulhatott valamelyes részben hajdani őseink vitézsége is. Mert

ama korbeli görög történetírók, különösen Leo Grammaticus és Constant. Porphyrogenetus tanúságai szerint, midőn bölcsek (vagy inkább csak tudósnak nevezett) Leo császár Simeon bolgár király támadásai ellen a kazarok segítségét sikertelennek látta, Árpádhoz küldvén követséget, a magyarokat kívánta hadi szövetségesekül, a kik aztán jelentős diadalt vívtak ki a bolgárokon.

És ezért annyiival nagyobb elismerés illeté meg őket a hellének részéről, minél súlyosabb csapással kellett ezt kevés utóbb meglakolniok a rajtuk kegyetlenül boszút álló bolgárok részéről, a mi legott főképen sarkalta őket az idább költözésre s végül e honnak elfoglalására.

Ezek és efféle visszaemlékezések a már ezerév előtti multakra, a mint több érdekes egybevetésre nyujtnak alkalmat, úgy nem kevésbé növelhetik az itt tárgyalt emlékek iránti figyelmünket is. De erre még különösebb indítékul vehető az, hogy vajmi üdvös intelmet sugall felénk ezennel az a megszívlelésre méltó példája a vallásos hazafiságnak, melyet a helléniség fölöttébb nyomasztó viszonyok közt sínylődve, oly áldozatos készséggel tanúsított a daphnioni történeti emlék megóvása végett.

Mindezt nekünk bizonyára nagy okaink vannak mélyebb bensőséggel megszívlelnünk akkor, midőn a már rohamossá vált újhodási mohóság oly igen búsító kegyetlenségeket tanúsít némely vallásos, hazafiúi szent emlékeink iránt!

IV.

Nem kevésbé érdekelhetik figyelmünket a mű tüzetes föladatát képező főtartalmon kívül annak járuléki részletei is, úgy mint az első lapokon (5—28. oldalon) idézett számos tanúságok arról, hogy az évtizeddel ezelőtt kiadott és szint ezen Daphnionról szóló monografiája mily méltányló elismeréssel találkozott Európaszerte a ker. archaeologia előkelő szak tudósai részéről, végül pedig az a függelék is, mely a szerzőnek számos apróbb dolgozatait sorolja föl, gondosan jelezve, hogy időrendben mikor és hol jelentek meg azok.

Ugyanis e szám szerint 158-ra menő közleményeinek lajstromából bőven kiviláglik, hogy Lampakis ernyedetlen munkássága főleg az ő tüzetes föladata felé irányult s hogy két évtizeden át szelvében kutatva, mily dús eredménnyel adta az ő ker. archaeologia érdekében tett nyomozásainak irodalmilag is tanúságát. De nem csupán egyéni törekvéseinek s kivált az egyháztörténelem őskorába mélyen beható régészeti terjedelmes buvárlatainak sikereit láthatjuk ezekből, hanem e mellett élénk világot vetnek egyszersmind annak az üdvös mozgalomnak fokozódó tevékenységére is, melyet főleg az ő hathatós buzgólkodása keltett s növesztett immár jelentősen gyarapuló áramlattá. Leginkább belőlök tükröződik e nemes igyekvésnek folyama.

S azok így felsorolva utólag még nyomósabban is megokolhatják mindazokat a meleg elismeréseket, a melyeknek díszes koszorúját leljük bemutatva az előzményben. Ezt pedig, a mint a föléje jegyzett fölirat¹ yallja, előbeszéd gyanánt bocsátja előre; mily méltán és okszerűen, kitetszik leginkább az érdekes tartalomtól.

De e tényleges érvekkel eléggé megokolt terjedelmes előzmény elé még is tűzött még egy rövid, de igazán hatásos és mondhatni mély jelentőségű dedicatiót. Ugyanis mindjárt a sajátos ódon modorú címleap után következő első oldalon olvassuk azt a megragadó bensőségű fiúi hálaömlengést, mely vallásos kegyelettel ajánlja föl üdvös munkássága ez utóbbi gyümölcsét is szintúgy, mint ama korábbi zsengejét, a már megboldogult édes anyja emlékének azzal a nemes vallomással, hogy a fenkölt lelkű anyának sugalma keltette lelkében főleg ugyan a Krisztus szentegyházához való szilárd ragaszkodást, de egyszersmind a tudományok s művészetek iránti szeretetet is. S ezért szenteli a tőle nyert szellem eredményét, úgymint a fönséges eszmékért vívó küzdelmét is a feledhetetlen jó szülő emlékének. Irja pedig e fiúi hálaömlengést nyomósbitásul ugyanazon Daphnionban, a melybe már mint

¹ «Ἀντὶ Προλόγου. Κρίσεις ξενῶν ἐπιστημόνων περὶ τῆς πρώτης περὶ τῆς Μονῆς Δαφνίου συγγραφῆς ἡμῶν.»

gyermeket s ifjút áhitattal vezette volt a mély érzelmű anya, homályos sejtelmű csodálkozással töltvén be keblét a kegyelet-hely iránt.

Méltán ajánlhatta így neki annak az eszmének gyümölcsét, melynek első csiráját tőle nyerte.

Szint ily mély bensőségű sorok olvashatók ugyanazon első lap másik oldalán az ő testvérétől. Épületes példája az iker kegyelet-émléknek!

Mily nyomós tanúság ez a derék tudós hivatásos szelleméről!

Igy az ő valláserkölcsei érzületének szép bizonyosságul szóló följajlás egyszersmind nagy nyomatékú ajánlólevél az olvasóhoz, melyet megilletődéssel vevén tudomásul, a főkelt gondolkodású legott rokonszenvező érzéssel vonzódik a könyv tartalmának megszívlelésére, örömetst hívén, hogy belőle valóban épületes szellemi tanulságot meríthet. S e hiedelmében fokonként erősbíthetik a nyomban következő tekintélyes méltatások. Meggyőződéssé edzi pedig azt odább maga a mű lényegesebb tartalma.

Azok az elismerő nyilatkozatok ugyanis, a melyek nyugatról különösen, de meg keletről is, sőt egyéb messze tájakról oly számosan szólottak részint szakközlönyökben, részint magánlevelekben, méltán megérdemlik a fontos ügy iránt érdeklődők figyelmét.

Első sorban említi a szakközlönyökben megjelent ismertetéseket. Annyival fontosabbak ezek, minthogy nem csupán az illető műnek kellő becslését adják, hanem egyszersmind annak a serdülő s mindegyre gyarapodó igyekvésnek szíves méltatását fejezik ki, mely tudomásuk szerint leginkább *Lampakis*nak buzdító hatása által erősödve, biztos reményt nyújt arra, hogy immár a keleti egyházban is főképen az általa megindított ily mozgalom igen jelentős eredményeket fog előidézni az óker. archaeologia vívmányainak gyarapítására s előhaladásának gazdag sikereire. Ennek a reménynek biztató kezességeül véli a «*Revue de l'Art Chretien*»-ben G. A. C. ismertetője *Lampakis* előnyös helyzetét. Azonban ily méltatásaik közben néhutt gyöngéden jelezzik a fölötti sajnálkozásu-

kat is, hogy a nyugati e nemű igyekvésekhez képest, melyek ott már mintegy három század óta növekvő iparkodással fejleszték ez üdvös tevékenységet, kelet felé e tekintetben, kivéve némely utóbbad jelentkezett egyes törekvéseket, szervezetes társulati úton, a mint az legújabban *Lampakis* által serkentve megindult, még az ügy valódibb fölkarolása most is csak elég küzdelmesen eredhetett meg, és a mi már ebben a korban igen különösnek látszik, közben oly balkísérlettel is károsítva, mely a célzott kiigazítás helyett némely részben nem csekély rontást is eredményezett.

Mondhatni oly eszméltető tartalmúak azok a szakszerű ismertetések, hogy bizony tanulság végett eléggé érdemesnek látszik azokat hozzánk is átszólaltatni.

Annak tudatával, hogy a szerző, mint a sürgelmeivel létrehozott ker. régészeti társulatnak és muzeumnak igazgatója s e szaktudománynak az athenei egyetemen tanára, sőt még ezenfölül a királyné másodtitkára is a jótékonysági ügyben, eléggé befolyásos állású főtenyezője ez ügynek, nagy reményt vélnek fűzhetni lelkes törekvéseihez, melyek majdan növekvő szolidáris igyekvéssel méltó lendületét eszközözlendik a ker. műarchaeologiai tevékenységnek ott keleten, hol még igen sok tanulságos műemléket vélnek rejleni. Sőt vannak, kik biztatják is annak a nagy számban összegyűlt érdekes leletnek költséges kiadásban való közzétételére. Hisz már eddig is dúsan fölszaporodott ily készletük van abban a ker. régiségi muzeumban.¹

Megjelenési időrendben legelsőül idézi a) az angol «*The Reliquary*» című folyóirat ismertetését. Ez legott jelzi, hogy a *Daphnion* monografusáról már volt e közlönyben említés,

¹ Kitétszik ez azokból az itt-ott előforduló jegyzeteiből is, melyekben az eddigi leleteinek fényképezés által eszközölt másolatait említi s a melyek száma már jóformán meghaladja a 2000-et.

Mint látjuk, ama buzgó óhajtasok által indíttatva *Lampakis* utólag arra is szívesen vállalkozott, hogy bár szerény minőségben közzé igyekszik tenni a *daphnioni* mozaikképeknek fényképezés utáni hű másolatait. Ép imént juttatott hozzám ezekből mutatványul négyet, mint legelőbb készülteteket.

mint az Athenében létrejött ker. archaeologiai társulat egyik alapítójáról, ki huzamos előtanulmányai következtében jól képzett arra a munkára, melyet fölvállalt («is well qualified by a long course of study for the work he has undertaken») s ki nevezetesen a tüzetes tárgyalás alá vett Daphnionról szóló monografiájában még a szemléltető segédeszközök illő alkalmazásával is tanuságát adja annak, mily helyes fölfogást képes adni e kiváló nevezetességű műemléknek mind építészeti, mind pedig berendezési állapotáról, szint olykép helyirati és történelmi jelentőségéről, valamint híres mozaik-képeiről, számos monogrammjairól és symbolikus alakzatairól.

Utána következik *b)* Dr. F. X. Kraus a «Roma Sotteranea» és a «Christliche Kunst in ihren frühesten Anfängen» sat. jeles művek szerzője, ki így szaktudományi illeték szerint mond róla rövid, de velős méltánylást a «Christliche Archäologie» 1889—90-iki évfolyamában. Értékes adaléknak találja azt a görög művészeti ikonographiára nézve és sokat vél várhatni tőle az általa létrehozott ker. archaeologiai társulat útján e tudományszak örvendetes előmozdítására. Ekkép szólnak róla elismerő szavai:

«Unter den Griechen selbst scheint Dr. Lampakis in Athen das regste Interesse für christliche Alterthümer am Tag zu legen.» — S odább: «Ich unterlasse nicht auf diesen werthvollen Beitrag zur Ikonographie der griechischen Kunst aufmerksam zu machen: allem Anscheine nach haben wir von Herrn Lampakis und der von ihm jetzt begründeten Gesellschaft für christliche Archäologie in Athen eine höchstwillkommene Förderung unserer Studien zu erwarten». Kiváló jelentőségű *c)* Schultze Victor greifswaldi egyetemi tanárnak két ízben is nyilatkozott ítélete, úgymint *a)* a «Theologisches Literaturblatt»-ban (Leipzig, 1890.) és *b)* «Die christliche Alterthumswissenschaft im letzten Jahrzehent»-ben. Ezekben a derék szaktudós annál szívesebben vallja elismerését Lampakisnak helyeselt törekvéséről, minél nyomósabban adja kifejezését a fölötti sajnálkozásának, hogy a hellének közt oly késedelmesen indult meg ez az üdvös mozgalom, és még ekkor is oly tetemes akadályokkal küzdve, sőt még e jó igyekezeiben

is olyatén balsikerű kísérletezéssel nehezítve, hogy a miatt tetemes károsodás érte a helyreállítandó híres emlékművet.

Igen tanulságos iratnak mondja az ifjú szerző e művét s jeles igyekeését méltatva, szíves részvétét az érdekes ügy iránt ekkép szólaltatja a «Theol. Literaturblatt»-ban: «Wenn er in der Einleitung auf den archäologischen Reichthum Griechenlands hinweist und daneben die Thatsache berichtet, dass ihm die erfreulichen Anfänge einer Organisation der christlich-archäologischen Arbeiten bald aus Mangel an Theilnahme untergegangen sind, so bedauern wir das ganz mit ihm. Die christliche monumentale Archäologie des Ostens ist uns noch ein Buch mit sieben Siegeln, trotz einzelner tüchtiger Forschungen neuester Zeit. Es wäre zunächst Pflicht der dortigen Archäologen, entschlossen das dunkle Gebiet zu betreten. An Mitarbeit auf unserer Seite wird es dann nicht fehlen». Aztán a mű tartalmáról szólva, odább ezt mondja: «Im Laufe der Zeit hatten die Baulichkeiten gelitten, erst seit 1888 haben geschickte und ungeschickte Hände Untersuchungen und Restaurirungen vorgenommen. Was der Verf. (S. 73. f.) über solche rohen Ungeschicklichkeiten mittheilt, hält man im Jahre 1888 kaum noch für möglich». Odább a műnek szakszerűen alapos méltatása közben még nem egy érdekes megjegyzés tűnik föl. Különösen kiváló becsűeknek látja a mozaik-képeket, melyeket a szerző behatóan ír le. «Sajnálандó azonban — úgy mond, — hogy megfelelő képlenyomatokkal illusztrálhatni nem állt módjában, de a szöveggel így is jelesen értelmezi azokat».

Ugyanez a jeles szaktudós a «Christliche Alterthumswissenschaft im letzten Jahrzehent» című iratában a következő nézetének adja kifejezését:

«Man darf nicht ausser Acht lassen, dass im Westen schon seit drei Jahrhunderten die Forschung den Resten des Alterthums nachgeht, dagegen im Orient erst in neuerer Zeit und nur sporadisch. Im Lande selbst ist auch heute noch das Interesse ein äusserst geringes, und wirkliche Kenntniss fast gar nicht vorhanden. Soweit sich aus der Literatur urtheilen lässt, ist Georgios Lampakis in Athen, der Verfasser einer

guten Monographie des Klosters Daphni, der *einzig schulfähige Kenner*. Nichts charakterisirt die Lage besser als die Thatsache, dass seine vor einigen Jahren unternommenen Bemühungen, in Athen ein christliches Museum zu schaffen, nach scheinbar günstigen Anfängen vollständig scheiterten».

Abból, a mit a *«Zeitschrift für bildende Kunst. 1890.»* czimű folyóirat róla mond, csupán a végsorokat említjük:

«Das Buch ist ein Vorläufer einer umfassenden Arbeit über die in Attika erhaltenen Reste des christlichen Alterthums, über die es eine Übersicht vorausschickt, und ein willkommenes Zeichen dafür, dass man in Griechenland nunmehr auch den Denkmälern der christlichen Epoche, an denen das Land so reich ist, erhöhte Aufmerksamkeit zuwendet».

e) A Rómában megjelenő *«La voce della Verità 1890.»* azon kezd, hogy *de Rossi* egy igen érdekes monographiát mutatott be a római ker. archaeologiai társulatban, t. i. Lampakis tanárét, melyről holmit részletesen fölemlítve, e jellemzést adja: «La monografia del Lampakis è accuratissima ed assai ricca di particolari, e di notizie generali intorno alla cristiana archeologia».

«Il riferente encomiò poi in modo speciale questo lavoro, come primo saggio degli studii di una società di archeologia cristiana fondata testè in Atene; alla quale nuova istituzione il nostro presidente mandò il saluto fraterno della società romana, che già novera l'anno quindicesimo ed il terzo lustro della sua vita.»

f) A párisi *«Revue de l'Art chrétien»* 1892-iki 3. k. G. A. C. aláírással különösen megleghangú méltatást tett közzé róla, egyebek közt így szólván: «M. le docteur Lampakis est le premier, qui a introduit en Grèce les études sur l'archéologie chrétienne et il les poursuit avec une ardeur et un enthousiasme vraiment scientifiques. Par son initiative, une Société d'archéologie chrétienne s'est constituée à Athènes pour l'encouragement et la propagation de ses études; au Musée de cette Société M. Lampakis a offert une collection particulière très précieuse d'objets d'archéologie chrétienne. Ce très important travail — — est le premier publié en grec,

qui traite cette matière; il fait le plus grand honneur à l'auteur laborieux et à la Grèce elle-même ...

En général, les descriptions de l'auteur, sont très claires et très précises; le style choisi, les connaissances très profondes et le zèle indomptable. Ses études surtout sur les périodes de l'architecture chrétienne d'après les styles sont merveilleuses (pp. 77 à 110); et ses précieuses découvertes, que les *ornements céramoplastiques des temples représentent les monogrammes du nom de Jésus-Christ* (pp. 84 à 87), *sont de la plus haute importance.*

Nous attendons avec intérêt l'apparition de son très intéressant ouvrage *Sur les antiquités chrétiennes de l'Attique.*

g) A szintén Párisban megjelenő *«Revue des Études grecques»* 1892. T. V-ben *Alexis* aláírással megjelent ismeretét is több szakszerű észrevétellel méltatja az előtte szemlátomás szerint is eléggé ismert és méltán dicsért emlékműről szóló monographiát. Egyéb érdemeinek részletezése után így szól: «L'auteur est un dévot de l'Art byzantin; il s'efforce d'en ranimer l'étude en Grèce et il est l'un des fondateurs de la «Société d'archéologie chrétienne» d'Athènes, qui est appelée à rendre de réels services. La monographie résume, complète et rectifie toutes les publications antérieures sur le sujet. A un historique très développé succède une description soignée de l'architecture du temple, de sa décoration céramoplastique (M. L. a reconnu le premier, dans les ornements en brique encastrés dans les murs, des variantes plus ou moins compliquées du monogramme du Christ) et enfin de ses incomparables mosaïques».

h) VII-ül a *«Kath. Szemlé»*-ben 1891-ben kiadott ismertetésünket említi meleg hálával, de szövegéből nem idéz. Ki kedvéért tehetett volna ilyesmit? Olvasói közül aligha ért valaki magyarul, s ha tudna is, ki venne figyelembe affélet a messze, idegen földön, a mire itthon sem igen akad valamicske a sokfelé szétágazó figyelemből? Athenében, mint magánlevele tudatá, nem lelt arra megértőt; azért kívánata szerint, németül is megírtuk számára, a mint ezt föl is említi hálával. De most talán rávetemedik valamely különös hajlamú elme, hogy össze-

mérje azt az idézett nyilatkozatokkal, melyekkel legalább az elismerés lényegében szerencsésen találkozunk. Minket ez is megnyugtat, hogy mégis üdvözölte az oly sok felől melegen fogadott igyekvést innen is valamelyes szerény hang és pedig nem alap nélküli elismeréssel.

Magyarázat nélkül idéztük az eredeti szöveg szavaival azt a néhány csipetnyi adagot azokból a szakavatott ismertetések közül, melyekről, úgy véljük, épen nem fölösleges némi kis tudomást venni nálunk is annak a becses igyekvésnek kellőbb megszívleltetése végett. Így tán inkább gerjeszthetnek azok valamelyes érdeklődést az iránt, a mit tíz évvel ezelőtt ismertettünk már a mi nyelvünkön, de tapasztalatunk szerint aligha keltett valamelyes figyelmet.

Nem csekély nyomatékul szolgálhat azokra a szakközölkönyvekben megjelent tekintélyes nyilatkozatokra az is, hogy még jóval számosabb olyan jelentős helyeslést nyert az érdemes szerző, nem kevésbé nevezetes tudósoktól magánlevelekben, melyeknek néhányát, szám szerint 10-et csak egy pár sorban jelez; némelyeket pedig rövidke kivonatban vagy egészen is közöl, különösen olyanokat, melyek tartalma a szaktudósokat közelebbről is érdekelheti. Amazok között első sorban említi, hogy Erlangenből, hol bölcséleti tanulmányait sikeresen végezve, doctori oklevelet nyert, két derék tudóstól kapott applausust. Ezek egyikében *dr. Zucker* Márk egyetemi könyvtárnok, a művészettörténelem mély avatottja, így vallja helyeslését: «Sie haben damit einen *Anfang gemacht* die Archaeologie der byzantinischen Kunst *auf eine sichere Basis zu stellen*, und es ist nur zu wünschen, dass sie weitere derartige Arbeiten folgen lassen können... Des Dankes aller derer, die sich für byzantinische Kunst interessieren, dürfen Sie gewiss sein».

A másik pedig volt tanára *dr. Müller* Iván igen érdekesnek találja művét, mely úgymond, sok örömet fog szerezni a ker. régiségtudomány ismerőseinek.

c) Freiburgból *Kraus* X. F. tanár magánlevélben is szíves javalását fejezi ki.

d) Prágából *Schultz* Alvin tanár.

e) Königsbergből *Dehio* egyetemi tanár.

f) Berlinből *Dobbert* E. egyetemi tanár. Mindannyian meleg elismeréssel írnak.

g) Hetedikül említi a keresztény régészet legkitünőbb bajnoka levelét: «Ο κολοσσός δὲ τῶν ἐν Ῥώμῃ Χριστιανικῶν ἀρχαιολογικῶν μελετῶν K. Giovanni Battista de *Rossi* γράφων ἡμῖν τῇ 28 Φεβρ.» 1890. levelében «dotta ed importante monographia»-nak nevezi művét s tudatja, hogy bemutatta a jeles könyvet (egregio libro) a ker. archaeologia művelőinek gyűlésében.

h) A római egyetemen a ker. régészet tanára *Mariano Armellini* szintén örömmel üdvözli s «dottissimo lavoro»-nak nevezi művét, «il quale — úgymond — veramente esce dall'ordinario per le importanti scoperte che saranno certo seme di molte altre circa i monogrammi del Santo nome di Gesù ed i testi scritturali posti fuori i muri delle chiese bisantine».

i) A cambridgei püspöktől kapott levél egyéb élénk elismerési nyilatkozatok közt ezt mondja: «you are fortunate in having so rich a store of materials close at hand».

Hogy Oroszországból szintén több rendbeli elismerő nyilatkozatot von, könnyen elgondolható. Így Pétervárról a szakképzett *Abamelek Lazarev* herczeg 1890-ben írja egyebek közt e javalását: «Votre ouvrage a sagacement éclairé beaucoup de points obscurs de l'archéologie chrétienne, aussi serai-je de plus grand intérêt pour nos savants».

Nagy súlyt helyez *Lampakis* a széles tudományú orosz Archimandrita *Antoninos* igen megtisztelő levelére is, mint-hogy e jeles archaeolog első vala, ki már évtizedek előtt tanulmányozá a Parthenon, Propylaion, Theseion stb. keresztény föliratait. Hosszú leveléből idézi érdekes emlékeztetéseit arra az időszakra, midőn ő 1850-ben kezdett Athenében régiségeket kutatni s évtizeden át ott tartózkodva, egyebek közt a Daphniont is érdeklődő figyelemmel vizsgálgatta s körülményesen elmondja, minő szálnalmas állapotban volt ez akkor s még utóbb is, midőn egypár évtized múlva ott ismét megfordult; azért örömmel értesül annak hőbb gondozás alá került fölötte.

Még inkább meghatónak vallja a theologiai s régészeti tanulmányokban jeles *Philippow Tertios* birodalmi ellenőrnek

Pétervárról jött levelét, mely alapos szakismeretre valló speciális észrevételekkel teljes és élénken érezteti, mily érdeklődést kelt Lampakis műve az orosz tanultabb körökben, miután róla a régi művészeteket tárgyaló szaklapban kritikai ismertetés jelent meg.

Aztán nyomban említi, hogy még nyolcz magánlevélben értesítették arról, hogy mely más folyóiratokban jött ki ismertetés e művéről, úgymint Londonban: az Atheneumban, Rómában: a «*Nuova Antologia*»-ban, Konstantinápolyban: a «*Le Levant Herald*»-ban, New-Yorkban: a «*Katholikus Világ*» című közlönyben és több orosz folyóiratban.

Ezek után a tudományos tekintetből méltatók díszes sorához méltán véli rendén valónak hozzá csatolni az egyházi előkelőségek javalásait is. Sőt abból a szándékból, mely végett mindezeknek bemutatására indított, nagyon is helyén van különösen kiemelnie azok helyeslését, kiknek jóváhagyása kiváltképen buzdító hatású lehet e nemű igyekvéseknek gyarapítására.

És valóban lelkesítő irányzatúak is azok az ihletes főpapi levelek, melyeket méltán teljes szövegükben közöl. Úgymint: a) *Sophronios* alexandriai patriarchától; b) *Gerasimos* antiochiai patriarchától; c) *Prokopios* sinai érsektől Kairóból.

Az ezeket figyelemmel áttekintő eléggé megokoltnak fogja látni közzétételüket, lelvén bennök nyomós motivumokat, melyek a ker. archaeologia érdekében méltán igényelik a megszívlelést.

Legtartalmasabb hármuk közül az antiochiai patriarchának Damaskusból írt levele.

Nem csupán meleg kifejezésekben tudatja ez dicsérő elismerését s atyai áldását Lampakis igyekvéseire, hanem egyszersmind közöl is vele holmit, nem meddő válaszul a hozzá intézett ama kérelmére, melyben biztos adatokat kívánt tőle az ő egyházi joghatósága alatti tartomány régi ker. templomainak állapotáról és egyszersmind kéri némely régiségi adalékok küldésére az Athenében létesített ker. archaeologiai muzeum gyűjteményének gyarapítása végett. A mily örömmel üdvözlí e rég óhajtott intézménynek életbeléptetését, oly érzékenyen

sajnálja, hogy nem áll módjában, bár mint kívánná, az abba óhajtott tárgyak küldésével tanúsíthatni buzgó részvétét. Meghatóan fájdalmas vonásokkal ecseteli a régi ker. emlékeknek szörnyű pusztulását ama vidékeken, melyeken a Syriában támadt keresztény üldözés tűz által hamvasztotta el a helységeket s a legbecsesebb régi maradványokat, melyeknek odáig jelentős mennyiségét óvta meg a vallásos kegyelet.

Azonban még is látható és pedig bámulással szemlélhető még — úgymond — nem kevés emléke a hellén és ker. építészetnek azokon a vidékeken, csakhogy bús omladványokban heverve. De még így is, mint a régi szépségnek és fénynek bizonyosságai mutatkoznak e maradványok a beható vizsgálódóknak. Egyedül — s ez méltán föltűnő, — csak a nagy nevű *Antiochia*, melyet fényre, hatalomra és hírnévre emelt volt hajdan a hellén és ker. tudomány és művészet és melyben Aranyszájú szent János hirdeté egykoron Isten igéjét, egyedül ez nem mutathatja már ma csak nyomait is az ilyen emlékeknek, föld alá levén temetve minden régi fényének romba dőlt maradványa.

Hogy ily busító emlékezéseket tartalmazó levelét végül még is valamely vidítóbb tárgy említésével fejezhesse be, érdekes adatként hozza föl, hogy találkozik még is ott amaz inséges vidéken annyi romladdékká lett maradvány közt egy különös figyelemre méltó ősemlék a népes *Izraá* városban. S ez egy igen régi templom, a mely hajdani pogány templomból idomíttatott át ker. templommá, szent György, a nagy vértanú emlékére az ő nevével neveztetve, a melynek főkapujára nagy betűkkel fölírat van vésve. Ennek hajdani dísze és régisége, valamint művészi becse magára vonta a Syriában tért foglaló jezsuiták figyelmét is, a minél fogva e miatt viszályos ügy is támadott volt, de ez négy évi küzdelem után az uralkodó hatalom által részökre intéztetett el.

Figyelmet gerjesztő különösen *Gerasimos* antiochiai patriarcha eme szellemes levelében, hogy e buzgó főpap annak tudomásával, a mi nyugaton az egyházi s általán ker. régiségek föl kutatása végett történt, azon óhajának ad kifejezést, vajha keleten is versenyre szállna az e nemű törekvés azzal a

nyugati haladással, melynek már annyi dús eredménye ismeretes.

Egyike ez a levél azoknak az igen becses járulékoknak, melyeket ezennel *Lampakis* valóban ok- és észszerű gondoskodással iktatott az ő egyébként is érdekes tartalmú előzményeibe. Írójának a szent ügy iránt oly erélyes buzgalmát vallja ez, a mely bizonyára nem maradhatott hatás nélkül azokra az olvasókra, a kik úgy vallási, mint tudományos tekintetből annak nagy horderejét megszívelni képesek. S kétségkívül meg is lesz ennek e közzététel útján az üdvös eredménye ott keleten, hol az egyházi előkelők tekintélye többnyire mérvadó a közérzületre, főleg, ha azok a szellemi fensőbbiség valódi bizonyosságát tüntetik föl, a mi e levélből félreismerhetlenül kiviláglik.

Ráolvas ez a barbár duláson kívül még az utóbbi kor ferdítő művészkedése rontására is. Egészben pedig a ker. őskor tisztos emlékei iránt való kegyeletet nemcsak vallási kötelesség, hanem egyszersmind a tudomány és művészet iránti nemes tartozás tekinteténél fogva is lelkesen ajánlja.

Midőn *Gerasimos* az *Izraábeli* szent György-templomnak némely jelentős részleteire is figyelmeztet, az inkább csak arra való, hogy általok a szakemberek kutatási vágya jobban fölgerjedjen, de sőt azoknak a mélyen elföldelt romoknak említése is méltán bízathat arra, hogy ezentúl már ásatási kísérletekkel is igyekezzék a bűvárügy kikutatni azok rejtekeit.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a fentebb jelzett előzmények azon érdekes epilógusát sem, a melyben az itt csak sebtiben átlebbentett méltató nyilatkozatokhoz csatolja végül azt a buzdító párverset, melyet az újabb hellén irodalom egyik kiváló jelese *Rankavis* (A. P. Ραγκαβής) írt hozzá még ifjú korában. Hadd legyen az — ú. m. — mintegy költői záradéka annak a szellemi mozaiknak, a melyet a számos előkelő szak tudós bíráló ismertetéseiből együvé fűzött. Még 1883. évből való e kedves emléke. De mennyire odaillő, tüstént kiviláglik keltének körülményeiből.

Ugyanis 1883-ban, midőn még ifjantan az ő irodalmi zsengéjét az «attikabeli keresztény régiségekről» a melybe bele-

foglalta volt a daphnioni monostorról szóló értekezését is, *Rankavisnak*, a hírneves írónak s akkor már a hellén kormány berlini követének bemutatá, ez a kézirat áttekintése után lelkesítő levelet és biztató verspárt írt hozzá Berlinből Lipcsébe, 1883. január 30-án, melyben bátor haladásra buzdítja őt a megkezdett pályán.

Ezzel föltüzeltén írta *Lampakis* azt a hő érzelmmel telt levelét az új hellén irodalom ezen elsőrendű kitünőségéhez, a melyet helyénvalónak vélt ezennel közzétenni *Rankavisnak* rövid levélkéje és párverse után.

Nyomós kifejezését adja e viszonzó levelében *Lampakis* annak, hogy mily igen megokolt az ő törekvése, miután lelken erőt vett volt e nemes szenvedély. Hisz ő honában tán egyedül vala akkora, ki ellenállhatlan vonzalommal vállalkozott a ker. régiségek tanulmányára, mely téren, úgymond, bús sötétség s mély plutoni homály borult vala, holott a pogány emlékek föl kutatása s megvilágíttatása már túlságosan is fogadatba vététt volt.¹

Teljes szöveg szerint oly mélyen megható ez a fönkelt lelkesedéssel írt levél, a melyben a vallásos ihletű és tudománysóvár ifjú magasztos célzatú hivatásának érzetét oly erélyes megokolással tárja föl, hogy szinte zokon esik azt a korlátozó okok miatt itt egészben nem közölhetnünk.

Mint ilyen, valóban igen lényeges részét képezi az e mű prologusának s élesen átvilágít a szerző két évtizedi ernyedetlen munkásságának hosszú sorozatán, melyet a mű végén lelünk, nem kevésbé épülve annak széles térre kiágazó és sokoldalú tárgyalásain. S e közben jól esik látnunk, hogy főleg a ker. régészettel tüzetesen foglalkozó szerző e közben szíves figyelmébe véve a mi kedves emlékü hellénista nestorunkat, *Szabó Istvánt*, két ízben is közlött róla melegérzelmű méltatást a hellén lapokban, melyért itt alkalmilag tanúsítjuk szíves viszonzásunkat.

¹ «... τὰς Ἀθήνας ὡς ἀρχαίας μὲν Ἀθήνας φωτίζει ἀπλετον φῶς ὡς χριστιανικὰς ἔμως Ἀθήνας, βαθυτάτον τοῦναντίον περικαλύπτει σκότος καὶ κνέφας Πλουτώνειον». (L. κς' = 27. l.)

18. sz. *Dr. Áldásy Antal*. Az 1409. évi Cividalei zsinat története (64. old.) Budapest, 1896. Ára --- --- 1 kor. 20 fill.
19. « *Dr. Karácsonyi János*. A honfoglalás és Erdély (28 oldal. Budapest, 1896. Ára --- --- 60 fill.
20. « *Kőrösi Albin, D. José Zorrilla*. Isten a legjobb tanu. Toledói legenda. (24 old.) Budapest, 1895. Ára --- --- 50 fill.
21. « *Imets F. Jákó*. Hunn nyomok a székelyföldi nevekben (56. old.) Budapest, 1897. Ára --- --- 1 kor. 20 fill.
22. « *Dr. Kereszty Viktor*. Egy fejezet a keresztény ikonografiából. (40 old.) Budapest, 1897. Ára --- --- 80 fill.
23. « *Pintér Kálmán*. Ujabb elbeszélő irodalmunk. (48 old.) Budapest, 1897. Ára --- --- 1 korona.
24. « *Dr. Piszter Imre*. Szent Bernárd és a képzőművészetek. (32 old.) Budapest, 1897. Ára --- --- 60 fill.
25. « *Dr. Demkó György*. A gyermekek vallása. (32 old.) Budapest, 1897. Ára --- --- 60 fill.
26. « *Dr. Margalits Ede*. Emlékbeszéd Szabó István hellenista fölött. (16 oldal) Budapest, 1897. Ára --- --- 50 fill.
27. « *Dr. Platz Bonifác*. Ó-Egyiptom irodalma. (26 old.) Budapest, 1897. Ára --- --- 60 fill.
28. « *Dr. Prohászka Ottokár*. Produktív-e a pénz? (72 old.) Budapest, 1898. Ára --- --- 1 kor. 20 fill.
29. « *Dr. Kuhn Lajos*. A ragadozó madarak Torontálvármegye madárvilágában. (16 old.) Budapest, 1898. Ára --- 50 fill.
30. « *Leskó József*. Szaitz Leó, a katolikus újságírás magyar úttörője. Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest, 1898. (99 old. Ára --- --- 1 kor. 60 fill.
31. « *Dr. Franciscy Lajos*. Az általános választói jog. Budapest, 1898. (33. old.) Ára --- --- 80 fill.
32. « *Dr. Suták József*. Geometriai axiómák. Budapest, 1898. (32 old.) Ára --- --- 60 fill.
33. « *Dr. Margalits Ede*. A rigómezei ütközet. Szerb népdal a XIV. századból. Budapest, 1898. (46 old.) Ára --- 1 kor.
34. « *Dr. Bartha József*. A Toldi-monda. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1899. (80 old.) Ára --- 1 kor. 40 fill.
35. « *Füssy Tamás*. Mezölkaly Ferencz zalavári apát és ennek végrendelete folytán indított nagy fiskusi per. Bpest, 1900. (72 old.) Ára --- --- 1 kor. 60 fill.
36. « *Fényi Gyula. S. J.* A napon észlelt jelenségek természetének magyarázata. (24 old.) Budapest, 1900. Ára --- 60 fill.
37. « *Dr. Surányi János*. A pozitív bölcsélet hatása hazánk jog- és állambölcselőire. (37 old.) Budapest, 1900. Ára --- 1 korona.

A Szent-István-Társulat kiadványai.

Fabiola, vagy a katakombák egyháza. Irta <i>Wiseman Miklós</i> . Angol eredeti után fordította <i>Haudek Ágoston</i> . Steinle Ede lovag által rajzolt képekkel. 4-rét kiadás. Füzve kor. 4.80, kötve... ..	Kor.	7.—
Ugyanaz, egyszerűbb kiadásban, nyolczadrét alak. Füzve kor. 2.40, kötve		3.60
A megszabadított Jeruzsálem. Irta <i>Torquato T.</i> Olaszból fordította <i>Jánosi Gusztáv</i> . Két kötet. Diszes vászonkötésben, vörösmetszéssel kor. 6.80, aranymetszéssel ...		7.60
Történelmi hazugságok. A történelem terén előforduló mindennapi ferdtételek czáfolata. Német eredeti után fordította <i>Haller József</i> . Magyarországi részt írt hozzá <i>dr. Karácsonyi János</i> . Füzve		3.—
Mindszenti Gedeon legújabb költeményei. Füzve kor. —.60, kötve		1.—
A Csendes Oczeánon. Utazási élmények. Irta <i>May Károly</i> . Német eredeti után ford. <i>Szekrényi Lajos</i> . Kötve		6.—
A keresztény nő. Képekkel. Irta <i>Ruschek Antal</i> . Diszes vászonkötésben		3.—
Márta naplója. A női ifjúságnak ajánlja a Szent-István-Társulat. Kötve		2.40
Az édes mostoha. Elbeszélés serdülő leányok számára. Irta <i>G. Büttner Julia</i> . Kötve		2.—
Testvérek vagyunk. Elbeszélés serdülő leányok számára. Irta <i>B. Büttner Lina</i> . Kötve... ..		2.—
Juliánka. Elbeszélés serdülő leányok számára. Irta <i>B. Büttner Lina</i> . Kötve		1.60
Magyar drámai mesék a magyar ifjúság számára. Irta <i>Pintér Kálmán</i> . Angol félévvaszonkötés... ..		2.—
Szent Imre herczeg élete. Élet- és jellemrajz. Irta <i>dr. Karácson Imre</i> . Kötve		1.20
Az Ur Jézus szülőföldjén. Irta <i>Huber Lipót</i> . Számos képpel. Ára		3.—
Áhitat szárnyain. Himnuszok és egyéb vallásos költemények. Irta <i>Bán Aladár</i> . <i>Akantisz Viktor</i> rajzaival. Ára füzve 3 korona, kötve		4.—